

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2021

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Jaarboek PKN

Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen
2021

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Over de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen

De Stichting heeft tot doel de kennis over de geschiedenis van de tabakspijp te bevorderen. Dit doen we door middel van onderzoek, regelmatige publicaties en bijeenkomsten. Een belangrijk streven is om een verbinding te verzorgen tussen verzamelaars, musea, archeologie en overige geïnteresseerden, in zowel binnen- als buitenland.

Alle uitgaven en activiteiten van de Stichting PKN worden mogelijk gemaakt door de bijdragen van donateurs en de inzet van vrijwilligers. U kunt ook donateur worden voor een bedrag van 30 euro per jaar (buiten Nederland 40 euro).

Meer informatie op www.tabakspijp.nl/over-ons/lid-worden/. Hiermee ontvangt u behalve het Jaarboek, ook een drietal kwartaalbladen met korte artikelen en heeft u direct toegang tot de activiteiten die de Stichting organiseert, en contact met andere verzamelaars en geïnteresseerden.

Uitgave: PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Een pijpenkop uit de eerste officiële archeologische opgraving in Nederland, door Caspar Reuvers (zie artikel p. 31).

Achterzijde omslag: Fragment van een ontwerptekening van een Wilhelminapijp voor één van de vroege catalogi of voor een reclamekaart door de firma Hollandia (zie artikel p. 103).

ISBN 978-90-830114-2-4

© PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Een pijp van Teunis van Dijk die laat zien dat ook een gildebestuurder de regels niet altijd naleefde Ruud Stam	9
Zeventiende-eeuwse bodemvondsten uit Zeeland Ewout Korpershoek	13
Kleipijpen van de opgravingen op de Hofstede Arentsburgh (Forum Hadriani) te Voorburg in 1827-1831 door Caspar Reuvens (1793-1835) Bert van der Lingen	31
Pijpen met een luchtje? Kleipijpen uit het scheepswrak ZP5/6 Zeewolde (Gemeente Zeewolde) Michiel Purmer, Jos Bazelmans, Jan van Doesburg en Menno van der Heiden	75
Rookgerei en een pijpenvorm uit het scheepswrak van 'De Drie Gezusters' (ZQ-18) Bert van der Lingen	85
Nieuwe gegevens over het bedrijf, de productie en de handel van Hollandia (Van der Want & Barras) Ruud Stam	103
Tussen hoop en vrees. Pijpen van Hollandia voor de vluchtelingen uit België in de Eerste Wereldoorlog Ruud Stam	149
Pipes-statuettes van de firma Gambier Arthur van Esveld	161
De pijpennijverheid in Roeselare in België Josef Goderis	173
Pijpen met asbest: Asbestos pijpen Ruud Stam	189

Voorwoord

Voor u ligt Jaarboek 2021 van de PKN, 'Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen'. Aan dit rijk geïllustreerde jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, hebben een negental enthousiaste auteurs meegewerkt. Ook dit jaar kunnen we weer een lijvig Jaarboek presenteren met volop interessante artikelen en fraaie afbeeldingen over onder meer Nederlandse bodemvondsten, Franse kleipijpen en de pijpennijverheid in het Belgische Roeselare.

In een vijftal artikelen wordt aandacht besteed aan vondsten van Nederlandse bodem. Aan de hand van een kleipijp van Teunis van Dijk laat Ruud Stam zien dat ook **een gildebesteder de regels niet altijd naleefde** en Ewout Korpershoek beschrijft **zeventiende-eeuwse bodemvondsten uit Middelburg** en de omgeving van deze Zeeuwse stad, waaronder kleipijpen met onbekende merken die mogelijk in lokale werkplaatsen zijn vervaardigd. Bert van der Lingen heeft een bijdrage over de in 1827-1831 door de beroemde archeoloog Caspar Reuvens opgegraven **kleipijpen van de Hofstede Arentsburgh** (Forum Hadriani) te Voorburg, de vroegst bekende wetenschappelijke opgraving waarbij kleipijpen zijn gevonden.

Twee artikelen zijn gebaseerd op vondsten uit scheepswrakken uit het laatste kwart van de negentiende eeuw die in het huidige Zeewolde zijn vergaan. Michiel Purmer, Jos Bazelmans, Jan van Doesburg en Menno van der Heiden behandelen de **kleipijpen uit het scheepswrak ZP5/6**. Het grootste deel van de lading bestond uit het afval van een gasfabriek. In een ander artikel beschrijft Bert van der Lingen het **rookgerei en een pijpenvorm voor suikergoed uit het vrachtschip 'De Drie Gezusters' (ZQ-18)**, dat in 1893 verging met een lading steenkool.

Aan de hand van recent ter beschikking gekomen archiefstukken geeft Ruud Stam een aanvullend beeld over **de ontwikkeling en het functioneren van de firma Van der Want & Barras** en op een aantal aspecten van de **assortimentsontwikkeling, de handel en de handelsrelaties van Hollandia**. Van dezelfde auteur is een artikel over **tabakspijpen van Hollandia voor de vluchtelingen uit België**, die na de Duitse inval in 1914 massaal naar het neutraal gebleven Nederland kwamen. Voor hen en voor de export naar België werden onder meer pijpen met afbeeldingen van het Belgische koningshuis vervaardigd.

Ook in dit Jaarboek weer aandacht voor de Franse firma Gambier en de Belgische pijpennijverheid. In **Pipes-statuettes van de firma Gambier** beschrijft Arthur van Esveld de meest opvallende, zeldzame en soms 'ondeugende' tabakspijpen van dit Franse bedrijf, die in de vorm van miniatuur standbeelden zijn uitgevoerd. Jozef Goderis schreef een artikel over **de pijpennijverheid in Roeselare in België**. In België lag de focus bij veel onderzoekers op Wallonië maar de laatste jaren is er ook veel bekend geworden over de pijpenmakers, hun werknemers en de pijpen uit deze stad in West-Vlaanderen.

De laatste bijdrage, **Pijpen met asbest: Asbestos pijpen**, is van de hand van Ruud Stam. Asbest werd voor diverse producten gebruikt. Pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw kwamen de eerste waarschuwingen voor het gevaar van asbest.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het nieuwe Jaarboek van de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen.

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Nieuwe gegevens over het bedrijf, de productie en de handel van Hollandia (Van der Want & Barras)

Ruud Stam

New information about the company, production, and trade of Hollandia (Van der Want & Barras)

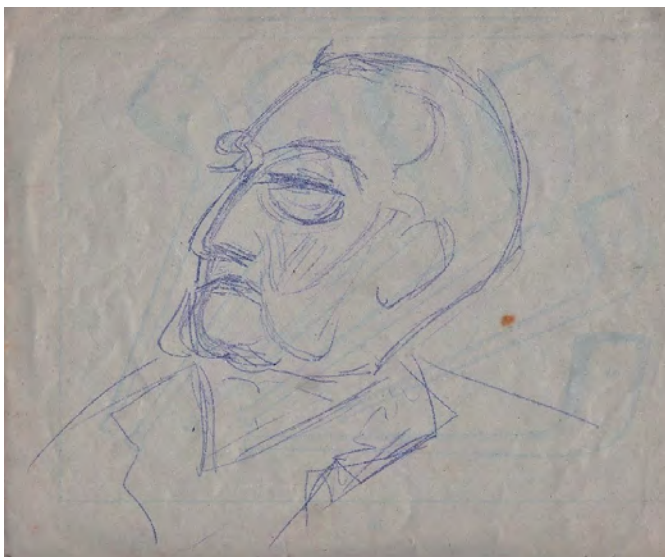
This article, based on recently found documents, provides new information about the assortment, the trade, trade relations and the development of the Hollandia firm established by van der Want and Barras in Gouda in 1898. This firm mainly made slip-cast pipes. Early knowledge about this firm was very limited with only a few articles being published. As Hollandia was one of the four important firms making pipes and plateel in the 20th century this new information also adds important new insights into the development of the pipe industry in the 20th century. In this article previously unknown catalogues, advertising material, letters and invoices sent to their clients, as well as a large collection of pipes have been used to provide new revelations in the history of the Hollandia firm.

In dit artikel zal aan de hand van nieuwe gegevens nader ingegaan worden op de ontwikkeling van de firma Van der Want & Barras en op een aantal aspecten van de handel en de handelsrelaties van Hollandia. In het algemeen is er vrij weinig archiefmateriaal beschikbaar over Hollandia. Recent ter beschikking gekomen archiefstukken geven echter wel een aanvullend beeld op de bestaande literatuur over het functioneren van dit bedrijf, al is wat hier nu over bekend is nog steeds beperkt en veel minder dan wat er over Goedewaagen en over de Zenith bewaard is gebleven.¹

1. De firma Van der Want en Barras

Na het overlijden van Pieter Jacobus van der Want Azn.

(1817-1885) namen beide zonen uit zijn tweede huwelijk, Gerrit Frederik PJzn (1852- 13/7/1915) en Otto Adrianus PJzn (1875-1935), het bedrijf over.² Het bedrijf P. J. van der Want aan de Keizerstraat 10/12 had op dat moment zo'n dertig werknemers. Maar als twee families van de pijpenmakerij, waar gekaste pijpen met

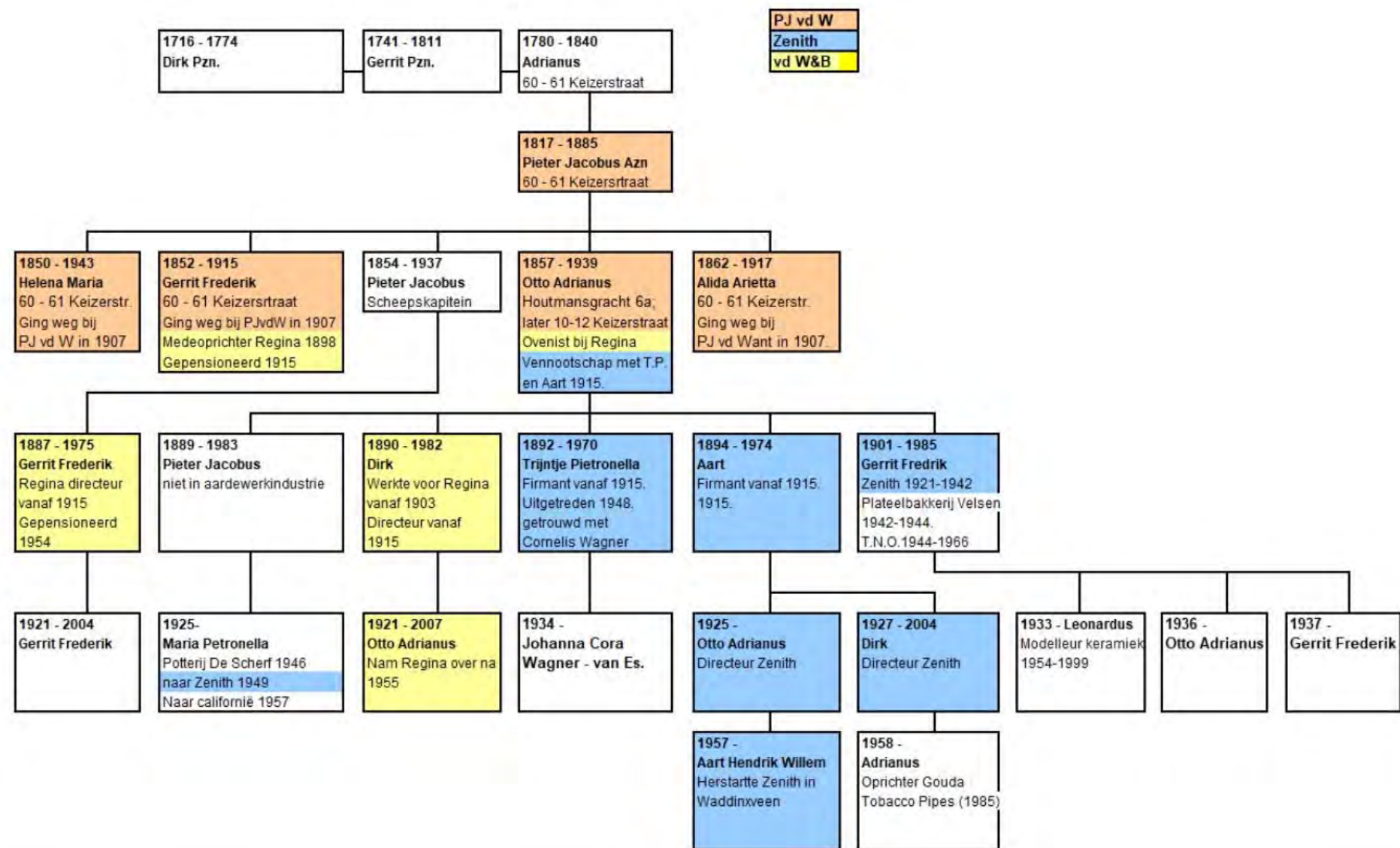

Afb. 1. Een met anilinepotlood gemaakte portrettekening van Georges Antoine Alexis Barras op de laatste bladzijde van een catalogus van het bedrijf die vanaf ca. 1905 werd gebruikt. De catalogus is afkomstig uit het bedrijfsarchief en is enkelzijdig gedrukt.

Afb. 2. Het eerste en niet of nauwelijks gebruikte fabrieksmark van Van der Want & Barras (Uit: Tasman, 2007, p. 520).

Afb. 3. Genealogie van de familie van der Want voor zover hier relevant.

een smalle winstmarge werden gemaakt, moesten leven, dan waren de opbrengsten van de fabriek daar niet voldoende voor.³ Toen Gerrit Frederik, de uit Oostende afkomstige antiekhandelaar en restaurateur van Delfts aardewerk, Georges Antoine Alexis Barras (1858-1941) in Gouda ontmoette, ontstonden er plannen om samen een bedrijf te beginnen waar gegoten pijpen werden gemaakt (afb. 1).⁴ Op 18 mei 1898 werd door hen het bedrijf Van der Want & Barras, Eerste Nederlandsche Fabriek van Geëmailleerde Pijpen “Hollandia”, opgericht.⁵ In 1898 werd als fabrieksmerk eerst het wettig gedeponeerde merk Neerlandia gebruikt, maar dit was slechts van korte duur (afb. 2).⁶ Het fabrieksmerk W.B. werd daarna door hen in 1899 gedeponeerd en op 12 september 1912 werd opnieuw een verzoek tot inschrijving van het merk “Hollandia” ingediend bij het Bureau voor Industrieel eigendom.⁷ Vanaf 21 oktober 1912 werd het merk een gedeponeerd handelsmerk (afb. 4). Na de Eerste Wereldoorlog is het merk nauwelijks meer voor de pijpen gebruikt.

In februari 1900 werd tijdens de vergadering van de ‘Vereeniging van Pijpenfabrikanten’ aan van der Want & Barras geen toestemming gegeven om lid te worden van deze vereniging omdat zij geen gekaste pijpen maakten. Gerrit Frederik van der Want, die ook nog bestuurder van de firma P. J. van der Want was, kon later wel lid worden van de vereniging, maar Georges Barras werd vooralsnog niet toegelaten. Dit omdat gegoten pijpen geen echte pijpen waren in de ogen van de bestuurders van de vereniging.

Al snel na de oprichting van het bedrijf begon de eigen productie van geëmailleerde gietpijpen. Echter, aanvankelijk was deze productie nog niet zo groot en leverde Hollandia vooral pijpen van Bordollo onder de naam Hollandia, zoals ook uit de eerste catalogus van 1900 blijkt (afb. 19-21).⁸ Dit had ermee te maken dat de firma nog slechts kon beschikken over een kleine fritte oven voor het smelten van glazuur, die George Barras bij Het Raam in Gouda bezat en verder maakten de firmanten gebruik van de oven van P. J. van der Want aan de Kuiperstraat.⁹ In 1904-1905 werd er een nieuwe oven gebouwd aan de Zeugstraat en kwam de productie van pijpen echt van de grond.

In 1906 kwam de toen 16-jarige neef Dirk van der Want OAZn in het bedrijf werken. Er werkten toen ca. 10 mensen in het bedrijf. Gerrit Frederik verliet toen het andere Van der Want bedrijf, het bedrijf van P. J. van der Want (dat later de Zenith werd), om botsende belangen te vermijden.

Vanaf 1911 werd voor het aardewerk de merknaam Regina gebruikt en nam Hollandia, met alleen pijpen, deel aan de aardewerktentoonstelling in Gouda van dat jaar.¹⁰

Toen Gerrit Frederik PJzn na een periode van slechte gezondheid in 1915 overleed zetten zijn neven Dirk OAZn en Gerrit Fredrik (de zoon van de scheepskapitein Pieter Jacobus) het bedrijf samen met Barras voort (afb. 3). Aanvankelijk, om zijn opleiding te voltooien, ging de nog jonge Gerrit Frederik werken in de Lakenindustrie in Tilburg,¹¹ maar bleef wel met het bedrijf verbonden en gaf in die periode alleen nog, veelal schriftelijke, adviezen.¹² Barras zette het bedrijf, dat toen ongeveer veertig werknemers had, voort, samen met Dirk. Toen Dirk op 6 december 1917 in militaire dienst moest hield Barras het bedrijf alleen gaande. In 1918 keerde Gerrit Frederik definitief in het bedrijf terug om samen met Dirk en Barras het bedrijf te leiden en kocht hij zich in als mede-eigenaar in het bedrijf, door de helft van de koopsom te betalen van de fabriek aan de Zeugstraat 9.¹³

Het assortiment nam verder toe en na 1920 werden er ook dubbelwandige pijpen vervaardigd. De productie hiervan kwam, in tegenstelling tot die van Goedewaa-gen, de Zenith en in mindere mate Ivora, nauwelijks van de grond (afb. 31).¹⁴ Langzamerhand, na de start van Regina in 1911, kwam de nadruk meer te liggen op het aardewerk/plateel en minder op de pijpen. Tot de vroege producten van de aardewerfabriek Regina behoorden plaques en vaasjes voor de herinnering aan de oorlog voor de Belgische vluchtelingen.¹⁵ Gedurende de Eerste Wereldoorlog waren er problemen met de levering van grondstoffen en onderdelen. Aan het eind van de oorlog was er gebrek aan brandstoffen, zoals turf en konden de Duitse fabrieken Traun & Söhne geen stelen en Tambacher Metallwaren geen busjes meer leveren (afb. 87 en 88). Ook het glazuur van de Duitse firma Bidtel was in 1917 niet meer verkrijgbaar omdat deze firma een uitvoerverbod opgelegd kreeg. In februari 1917 werden grondstoffen van de Engelse firma Harrison geprobeerd. Of dit succesvol was is niet bekend. In ieder geval dreven deze problemen Barras tot wanhoop.¹⁶ Of de moeilijkheden tot personele consequenties hebben geleid is niet duidelijk.

De groei van het bedrijf (Hollandia + Regina) kan afgemeten worden aan het aantal werknemers in verschillende jaren:

Jaar	Aantal Werknemers	Jaar	Aantal Werknemers
1905	8	1930	59
1906	10	1931	41
1910	13	1939	40
1915	36	1947	40
1929	83	1960/70	93

Tabel 1: aantallen werknemers in verschillende jaren.

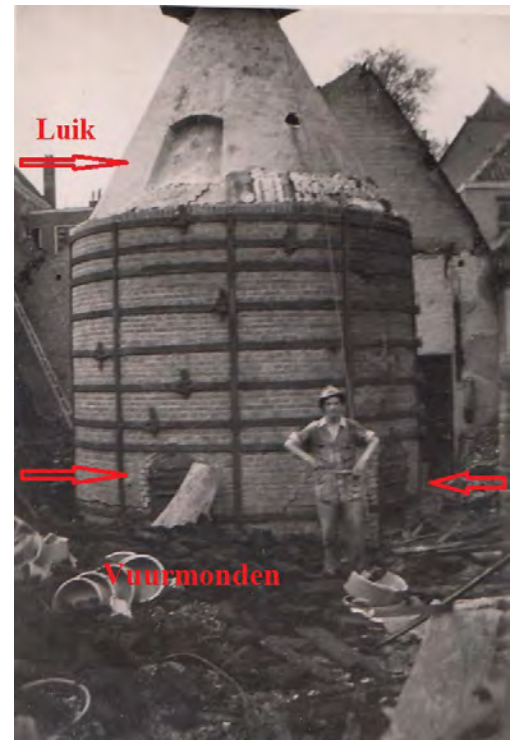
Afb. 4. Briefhoofd van een rekening uit 1908 aan de Weduwe Th. van Hooff in Roermond. Collectie en foto Bert van der Lingen.

Afb. 6. De gevelsteen met de initialen WB (Van der Want & Barras) op het pand aan de Oosthaven 37.

Vanaf 1915 is er een forse toename van het aantal werknemers omdat toen naast de pijpenproductie ook de vervaardiging van plateel op gang kwam. Ook is duidelijk te zien dat de moeilijkheden veroorzaakt door de economische crisis uit het begin van de jaren dertig een groot effect hadden. Het bedrijf had in de loop van de tijd op meerdere plaatsen panden. Het pand aan de Zeugstraat, dat op 16 juni 1898 werd gekocht, was al snel te klein.

In 1911 ontstond er een brand in het ovengebouw van Hollandia, die beperkt bleef tot dit gebouw.¹⁷ In 1914 werd een werkplaats en een magazijn aan de, om de hoek gelegen, Lange Tiendweg 35 in gebruik genomen. Nadat dit was gebeurd werd het oude deel van de fabriek aan de Zeugstraat uitgebreid met een nieuw deel, om aan de grote vraag naar gietpijpen te kunnen voldoen. Ook werd de elektrische verlichting vernieuwd. In januari 1915 werd het oude deel gesloopt en werd er een geheel

Afb. 5. Turfoven in de achtertuin van de Oosthaven in 1946. Rond de oven waren 5 vuurmonden voor het stoken van de oven en het uitscheppen van as. Bovenin was een luik waardoor de oven te betreden was. Op de vloer lag in het midden een metalen plaat, die bij het afkoelen eraf gehaald werd om vocht door te laten. Bij het stoken lag deze plaat er weer op.

nieuwe fabriek neergezet.¹⁸ In 1918 werd het pand aan de Oosthaven 38 en aangrenzende percelen en een huis aan de Noodgodsteeg en Spieringstraat gekocht (afb. 5, 6, 7). In april 1920 werd de vergunning voor de fabriek verleend. In 1929 werd het bedrijf uitgebreid met Oosthaven 37. In de jaren vijftig kwam daar nog een gedeelte bij. In 1946 was er een brand in het ovengebouw, waarna de oven opnieuw werd opgebouwd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de eerste elektrische oven aangeschaft. Tot 1965 werd nog een van de, oorspronkelijk twee, oude ovens gebruikt (afb. 5).¹⁹ In het begin van de vijftiger jaren is de turfschuur afgebrand.²⁰

Ook worden de volgende panden genoemd waar bedrijfsactiviteiten van Van der Want en Barras plaatsvonden: De Keizerstraat 141 (1905), Turfmarkt 69 (1908), Turfmarkt 55 (1910) en de Lange Tiendweg 35 (1914).²¹

Gerrit Frederik werd in juni 1925 bestuurslid van 'De

Nederlandse Vereniging van Aardewerkfabrikanten'.²² De aardewerkstaking in Gouda, die op 28 augustus 1928 begon, was ook voor Van der Want & Barras een moeilijke periode. De daaropvolgende beurskrach van oktober 1929 betekende dat tot halverwege de jaren dertig de winstgevendheid onder druk stond en de lonen verlaagd moesten worden.²³

Barras, die in 1941 overleed, was de stuwende kracht in het bedrijf tot aan zijn afscheid kort voor de Tweede Wereldoorlog. Daarna werden Gerrit Frederik en Dirk de directeuren. Gerrit Frederik had de algemene leiding en was degene die de besluiten nam.²⁴ Dirk hield zich met name bezig met de pijpenafdeling. Uit een loonlijst uit 1947 is helaas niet te destilleren hoeveel mensen in de pijpenfabricage werkten, omdat zowel voor het aardewerk als ook voor het gieten en afwerken van de pijpen dezelfde beroepsomschrijvingen werden gehanteerd (bijlage, tabel 5). In 1954 verliet Gerrit het bedrijf en werd hij opgevolgd door Otto, de zoon van Dirk. Na het aantreden van Otto van der Want werd de productie van gegoten pijpen al in 1955 beëindigd vanwege de teruglopende vraag.²⁵ De afzet van gegoten pijpen was na de oorlog beperkt tot Gouda en omgeving. Wel was er nog enige export. A. van Leeuwen was vanaf 1931 de bedrijfsleider. Otto zette het bedrijf voort tot 30 september 1979. Er waren op dat moment nog maar drie mensen in dienst.²⁶ Op die dag werd het bedrijf geliquideerd en werd de naam Regina aan de horecaondernemer van der Berg uit Noordwijk verkocht, die de productie slechts veertien dagen voortzette. Vier maanden later werd Regina aan Wotra Beheer (A. van Dijk) verkocht, die vanaf die tijd 'Regina' aardewerk in Bleiswijk vervaardigde.²⁷ De fabriekschef A. van Vliet ging als enige mee naar Bleiswijk. Na een paar jaar werd de productie van het handbeschilderd aardewerk beëindigd en ging van Dijk verder met de productie van door kunstenaars ontworpen geschenkartikelen.

2. De Omzet

Uit het Pijpen Copieboek met doorslagen van brieven is voor twee jaar de omzet van Hollandia te berekenen (bijlage, tabel 1).²⁸ Helaas lopen de twee jaren van augustus tot juli. De omzet is per maand weergegeven in grafiek 1. Opvallend is dat in het tweede jaar de totale omzet ruim 35% lager uitkwam dan in het eerste jaar en dat vanaf maart 1921 er weer herstel optrad. Deels zal dit veroorzaakt zijn doordat de relatie met Vasterman, die op 24 maart 1920 zijn laatste bestelling deed bij Hollandia, kennelijk verbroken was. Vasterman was als groothandel in rokersbenodigdheden een grote klant. De verkopen aan De Rijk boden compensatie (afb. 8), maar konden aanvankelijk het verlies van deze klant niet compenseren. Dat Vasterman geen zaken meer deed met Hollandia kan gekomen zijn doordat Hollandia met diens concurrent, De Rijk, in zee ging (zie paragraaf 3). De verminderde afzet in 1920-21 kan niet alleen gerela-

Afb. 7. Het pand Oosthaven 37 en 38 met in de ramen een uitstalling van plateel.

teerd worden aan het verlies van deze klant, maar ook aan een algemene omzetsdaling in die periode. Immers bij de Zenith was er in 1921-1924 ook een omzetsdaling van de gegoten pijpen en past de verminderende afzet bij de omzetfluctuaties van die tijd.²⁹ De hoge inflatie en de daaruit voortkomende loonactie van het personeel van eind november 1919, heeft waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld (afb. 9).³⁰ Orders werden toen vrijblijvend genoteerd tot de nieuwe prijslijst beschikbaar kwam. Per 1 december 1919 werden de prijzen vanwege de stijgende loonkosten fors verhoogd. In de periode voor 5 juli 1918 tot 1 december 1919 kwam deze prijsverhoging voor sommige soorten pijpen uit op nagenoeg een verdubbeling terwijl deze voor andere soorten met ruim 1/3 steeg (bijlage tabel 4). Deze prijsstijging komt overeen met de prijsstijgingen die ook bij Goedewaagen en de Zenith zichtbaar waren.³¹ De dip in de verkopen in 1920 kan dan ook verklaard worden uit instel van aankopen door de consument door deze enorme prijsstijging.

De twee jaaromzetten die berekend konden worden (van 1 augustus-31 juli) bedroegen respectievelijk voor 1919/20 en 1920/21: 51.032 en 33.925 gulden. Voor het kalenderjaar 1920 was dit 34.288 gulden. Bij de Zenith werd in datzelfde jaar voor 14.065 gulden aan gegoten pijpen omgezet en bij Goedewaagen voor 67.945 gul-

18 juli 9

C. de Rijk en Zn. Amsterdam

44	Eng. Licht.	205	gummi	420	184 80
19	"	209	"	380	49 40
8	"	208	"	380	30 40
19	"	207	"	380	49 40
6	"	206	"	380	22 80
4	"	211	"	380	14 20
					351 00
					105 50
					245 70
					246 70

Recept vergoeden kisten retour

Afb. 8. Doorslag van een brief/rekening aan C. de Rijk en Zn. in Amsterdam van 18 juli 1919.

den.³² Van Ivora is dit onbekend. Hieruit is duidelijk te zien dat Hollandia een belangrijke speler was op de markt voor de gegoten pijp.

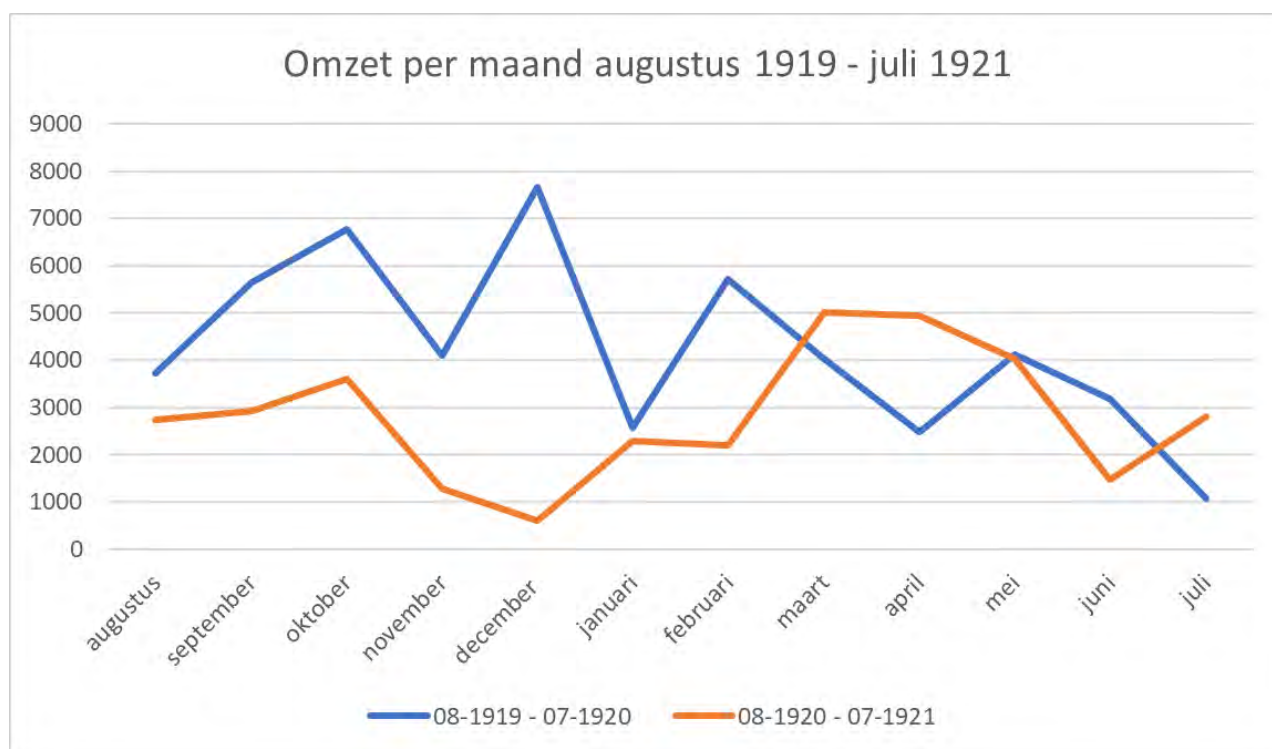
Helaas is uit de grafiek niet af te lezen in welke delen van het jaar de verkopen in het algemeen het grootst waren. Het eerste jaar komt overeen met de verwachting dat in het najaar de grootste afzet plaatsvond in verband met de feestdagen (afb. 10), maar in het tweede jaar wordt dit

Myrre Heem.
E. de Rijk rekening te Londen
als het wij op moment niet
anderen als breiers voorwaardelijke
accepteeren. olov. loonaetie personeel
Evelieve ledige kisten retour
te zenden. J. van der Want
Vasterman & Zoon

Afb. 9. Deel uit een brief aan de firma A. J. Vasterman in Amsterdam van 22 november 1919. Hierin werd gevraagd bij de levering rekening te houden met vertraging door de loonaetie van het personeel.

gelopenstraft. In 1921 piekt de afzet in het voorjaar. Eind 1920 stond er op de balans een vrij grote voorraad, hetgeen niet verwonderlijk is door de dip in de afzet in eind 1920.³³ Kennelijk is toen de productie niet verminderd in overeenstemming met de teruglopende vraag, waardoor voorraadvorming plaatsvond.

De hoogte van de totale omzet werd in hoge mate bepaald door de verkoop aan groothandels en grote tabakswinkels, zoals de groothandels C. de Rijk en Zoon in Amsterdam (afb. 8 en 12), A. J. Vasterman jr. in Amsterdam, de grossier Hoogcarspel in Hoorn (afb. 11), tabakshandel Velleman in Schagen en de N.V. Groothandel in Rooversbenodigdheden v.h. P.C. Ouwehand in Rotterdam. Ook de Grand Bazar Français, met onder meer vestigingen in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam nam vanaf 1921 grotere hoeveelheden af (zie bijlage tabel 2).³⁴ Verreweg de grootste afnemer was De Rijk. Verder namen

Grafiek 1: Omzetten van twee jaar van Hollandia.

St. NICOLAAS

Hiermede brengen wij beleefd ter kennis, dat onze **St. NICOLAAS COLLECTIE** gereed is en zich daaronder bevindt;
 een **pracht** sortering in **FRANSCH E BRUIJÈRE PIJPEN** met **kernhoornen**
 en **gummi mond-**
 stukken, tegen **ZEER VOORDEELIGE** prijzen, zoodat het in **i eders** belang is, hiervan te profiteeren door
 reeds **nu** voor de **a.s. St. Nicolaas** in te koop en.

Verder hebben wij nog **voor-** **ENGELSCH E TABAKSPIJPEN** waaronder onze veel
radig een **pracht** collectie gevraagde **Keijstone**,
 welk merk evengoed is als de **G. B. D.** of **B. B. B.**, doch meer dan de helft goedkooper.

SIGARETTENKOKERS in **leder** en **metaal** (nieuwe soorten)
TABAKSZAKKEN in **leder**, **Peau de Suède**, **gummi** enz.
SIGARETTENPIJPJES in **Imitatie Barnsteen**, **Ivoor** enz. enz.

Grootste sortering en **laagste** prijzen in **GOUDRON PIJPEN**, **Barnsteen** en **Sigaren-** en **Sigarettenpijpjes**,
 benevens een **groot** verscheidenheid in alle **gangbare** rookersbenodigdheden.
 Zoo juist ontvangen de **bekende** bosjes **PIJPENREINIGERS**.
 Vraagt ons **SUCCE**s artikel:

„King” Sigarenaanstekers, vernikkeld koper, iets bijzonders, **weigeren nooit**
 wordt door **i edereen** gekocht.

Eén onzer vertegenwoordigers is gaarne bereid U op aanvraag **direct** te bezoeken en **garandeeren** wij
 U alle orders prompt worden uitgevoerd. Aanbevelend:

N. V. Groothandel in Rokersbenodigdheden en Galanterieën v.h. P. C. OUWEHAND, Rotterdam.
Hoofdmagazijn en Kantoor: BINNENROTTE 143. **Intercommunaal Telefoon No. 4123.**

Afb. 10. Advertentie uit de Sigarenwinkelier 13(26) van 29-11-1919 van de groothandel Ouwehand, waar aankopen voor Sint-Nicolaas werden aanprezen. Opvallend is dat in deze advertentie geen Hollandia pijpen worden genoemd, terwijl deze wel bij Ouwehand op voorraad geweest zullen zijn.

vele tabakswinkels pijpen af, zij het in minder grote hoeveelheden.³⁵ Binnen Gouda waren er verschillende tabakswinkeliers die pijpen afnamen van Hollandia (zie bijlage, tabel 2). Opvallend is dat de bekende Goudse tabakswinkel van D. G. van Vreumingen geen pijpen bij Hollandia bestelde.

Ook naar het buitenland werden pijpen verkocht, zoals naar tabakswinkels in Freiburg (Duitsland), Kopenhagen (Denemarken), Oude God (Antwerpen, Mortsel) en Lausanne (Zwitserland). Ook ging er een zending naar Batavia op Java.

Opvallend in het Pijpen Copieboek is dat daarin genoemd staat welk modelnummer geleverd werd en in wat voor uitvoering (b.v. plateel, gekleurd of ongekleurd transfer, naampijp, etc). Bij de pijpen met een transfer (afb. 13) werd echter nooit, op één uitzondering na (pijpen met voorstellingen van Hoek van Holland), aangegeven wat voor voorstelling op het transfer stond. Dit roept de vraag op of steeds pijpen met verschillende transfers tegelijk aan de tabakswinkeliers werden geleverd, zodat de klant in de tabakswinkel zelf kon uitzoeken wat hij verkoos, of dat de specificatie al in de order van de tabakshandelaar/winkelier was verwoord. Vellen met transfers met verschillende plaatjes duiden erop dat de pijpen, met transfers met meer algemene thema's, aan de tabakswinkels assorti werden geleverd (afb. 12). Voor pijpen met specifieke transfers, bijvoorbeeld

voor speciale gelegenheden en mogelijk ook met transfers die interessante plaatsen uitbeeldden, zoals bijvoorbeeld het toeristische Scheveningen of bijvoorbeeld het Vredespaleis, zal deze handel wel anders verlopen zijn.

3. De relatie van Hollandia met De Rijk, Vasterman en Erka

Een van de eerste grote afnemers van de pijpen van Hollandia was de firma Vasterman, een groothandel in rookersbenodigdheden in Amsterdam.³⁶ Op 11 december 1899 verzocht Vasterman om aan de toen net opgerichte firma C. de Rijk & Zoon te Haarlem niet dezelfde waren te leveren, omdat deze firma voor eigen rekening was begonnen en een concurrent van Vasterman was geworden.³⁷ Vermoedelijk heeft Hollandia zich hier lange tijd aan gehouden. Later leverde Hollandia wel aan De Rijk.³⁸

H. HOOGCARSP E L
 Turfhaven - HOORN - Telefoon 152
 Grossier in Sigaren, Sigaretten, Tabak
 en verdere rookartikelen.
 Zoo goed als alle merken,
 ook Willem II en Edelachtbaar.
 Sedert jaren gevestigd.
 Niet duurder dan een ander.
 Directe levering - Coulante bediening

Afb. 11. Advertentie uit ca. 1935 van de groothandel H. Hoogcarspel in Hoorn.

Afb. 12. Vel met verschillende transfers, die werden uitgeknipt en op de pijpen aangebracht.

Afb. 13. Pijp met een gekleurd transfer en het bijbehorende transferplaatje. Datering 1910-1920. Maten: 5,0 x 5,4 cm.

Ook sloot De Rijk in 1917 een contract met Hollandia voor het leveren van 'nikkels' (busjes) en grondstoffen, vermoedelijk voor de toen nog bestaande productie van Erka. In het voorlopige contract van 1917 eiste De Rijk dat Hollandia maar 1/3 van de productie aan andere afnemers mocht leveren. Hollandia ging hiermee niet akkoord. De Rijk ging toen vermoedelijk met Ivora een nauwere samenwerking aan. Het citaat uit een brief van 30 september 1917 van Gerrit van der Want aan Barras en Dirk van der Want bevestigt dit: *'Dat we 1/3 maar voor onze ander klanten zouden mogen houden vind ik niet goed, daardoor zou hij kunnen denken dat hij 2/3 van onze productie afneemt en dat is niet zoo en is het ook niet aanbevelingswaardig dit ooit te doen want dat scharrelen met Yvon bevalt mij allesbehalve ... Wat hij met Yvon doet kan ons op zichzelf beschouwd koud laten, alleen moeten we oppassen dat we niet geheel aan hun combinatie gebonden worden'*.³⁹

Het lijkt erop dat Hollandia pas vanaf begin 1919 regelmatig grote hoeveelheden gegoten pijpen aan De Rijk ging leveren. Daarvoor waren er soms ook flinke leveranties zoals blijkt uit een advertentie van De Rijk uit 1915 (afb. 14). Voor Ivora moet de nieuwe relatie van De Rijk met Hollandia een forse tegenslag zijn geweest. Op 24 maart 1920 was de laatste levering van Hollandia aan Vasterman en lijkt de relatie tussen Vasterman en Hollandia verbroken. Of Vasterman de relatie verbroken heeft of dat Hollandia dit op aandringen van De Rijk gedaan heeft is onbekend. De leveringen aan De Rijk

waren, zoals uit het Pijpen Copieboek blijkt in de jaren 1919 – 1921 van zeer groot belang voor Hollandia.

Het is dus de vraag hoe De Rijk in de periode 1899 tot 1919 aan de benodigde gietpijpen kwam. Vermoedelijk heeft De Rijk zijn behoefte aan dit soort pijpen gedekt met behulp van leveringen door Ivora en later ook uit de eigen bedrijven, Erka, Lotus Holland en Etna, die (mede) door De Rijk werden opgericht.⁴⁰ Dat Ivora veel leverde aan De Rijk blijkt ook uit het citaat van 19 april 1917 uit een schrijven van Gerrit van der Want aan Barras: *'Ik ben ervoor shagpijpjes te maken, nu De Rijk met Yvon tot overeenstemming is gekomen kunnen we het proberen'*.⁴¹ De door De Rijk mede opgerichte bedrijven Erka en Lotus Holland kwamen pas in 1914 in productie. In januari 1917 begon de Etna te produceren en dit eindigde op 17 juli 1918 na een brand. Ook de Erka fabriek in Gouda stopte met haar productie eind december 1918.⁴²

Voor die tijd kon De Rijk vermoedelijk zijn gegoten pijpen vooral betrekken van Ivora, dat een niet al te grote capaciteit had. Het is dus vrij logisch dat De Rijk, zoals blijkt uit de klacht van De Rijk uit eind 1914, te weinig gegoten pijpen geleverd kreeg.⁴³ De relatie met Ivora was echter wel sterk. In 1916 werd Ivon van der Want zelfs aangesteld als bedrijfsleider bij de toen net opgerichte Erka fabriek in Gouda, waar hij daadwerkelijk op 1 oktober 1917 begon.⁴⁴ Deze fabriek stopte echter eind 1918. Wat onbekend is, is wanneer De Rijk voor het eerst pij-

Afb. 14. Advertentie uit de Sigarenwinkelier 13(26) van 27-11-1915.

Groningen, 13/12 1919.
 De firma. C. de Rijk & Zn. Amsterdam
 Mijne Heeren.
 Hierbij doen wij u toekomen een
 factuur over 2 kisten pijpen gemaakt
 door R. L. Van der Opmerking. In brief.
 Welke namen wij u de. waarden
 onze dank. Aan de. V. de. de. de.
 wij onze eigen nikkelo getrokken
 de geen nikkelo voor deze soorten
 bij de uwe waren. Voortaan
 zal de. wij voor dat moet een.
 Het de. de. de. de. de.
 brengen daar de looken voor
 die dat werk moeten doen
 2 1/3 per honderd en zijn voor en dat
 komt voor de. de. de. de. de.
 ons personeel gevend.
 Wij hebben het nu deze keer op
 het. de. de. de. de. de.
 voor de. de. de. de. de.
 In de. de. de. de. de. de.
 welke de. de. de. de. de.
 en niet gebuikt kunnen worden
 Nu hebben wij nog wel een massa
 nikkelo voor. de. de. de. de. de.
 maar voor andere soorten niet.
 Daar zijn ze te. de. de. de. de.
 voor. de. de. de. de. de. de.
 p. Wat moeten wij. de. de. de.
 hun nikkelo droep. de. de. de.
 de. de. de. de. de. de. de.
 de. de. de. de. de. de. de.
 de. de. de. de. de. de. de.

Afb. 15. Brief van Van der Want & Barras aan C. de Rijk & Zn. van 13 december 1919.

pen van Hollandia ging betrekken. Bij de Erka fabriek in Alphen werden al in 1915 gietpijpen vervaardigd met dezelfde modelnummers als die van Hollandia.⁴⁵

Vermoedelijk was de handelsrelatie tussen Erka en Hollandia toen al aanwezig, maar werden er toen nog geen grote hoeveelheden door Hollandia aan De Rijk geleverd. Pas nadat Erka in Gouda haar productie had gestopt zal De Rijk, vanaf begin 1919, massaal pijpen zijn gaan inkopen bij Hollandia. De nieuwe nauwe relatie blijkt ook uit een advertentie uit 1920 voor een wedstrijd in het doorroken, waarin Hollandia pijpen door De Rijk werden aangeboden.⁴⁶ Ook op 3 september 1921 stond er in de Gelderlander een advertentie van De Rijk voor een wedstrijd in het doorroken met pijpen van Hollandia. Deelnemen kon als een deelnemer vier goed doorgerookte pijpen opstuurde, waaronder één pijp met het transfer 'De Jantjes' (afb. 54). De prijzen die verdiend konden worden waren niet mis: hoofdprijzen een rijwiel, een gouden en een zilveren horloge.⁴⁷

De Rijk had eigen nikkels, metalen busjes tussen kop en steel, die door Hollandia gemonteerd moesten worden, maar die echter niet op alle soorten pijpen pasten (afb. 15).⁴⁸ Vermoedelijk stond daar het merk 'Erka' op.⁴⁹ Dat de modelnummers van Erka-pijpen vaak overeenkwamen met de nummers die Hollandia gebruikte is dan ook niet verwonderlijk.

Misschien wijs geworden door de moeilijkheden met de eigen productiebedrijven, heeft De Rijk, ook toen hij massaal pijpen bij Hollandia betrok, de relatie met Ivora niet opgegeven. Een duidelijk bewijs hiervoor is de pijp gemaakt voor het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. Deze pijp, met een busje van Erka, is een pijp gemaakt bij Ivora (afb. 16).⁵⁰ Ook een tegeltableau voor De Rijk uit de periode 1920-1926, dat bij Ivora gemaakt is en besproken is in het Jaarboek 2017, getuigt van deze relatie.⁵¹

Het door producenten laten aanbrengen van busjes met de naam van de groothandelaar is hiermee dus als fenomeen aangetoond.

In Hazerswoude leverde de fabriek de Nijverheid ook pijpen met de eigen naam daarop.⁵²

Het is onwaarschijnlijk dat deze pijpen bij De Nijverheid werden gemaakt. Het is dus de vraag of deze pijpen bij Ivora of Hollandia zijn gemaakt en de busjes dus ook in die fabrieken op het product voor de Nijverheid zijn aangebracht (Afb. 50).

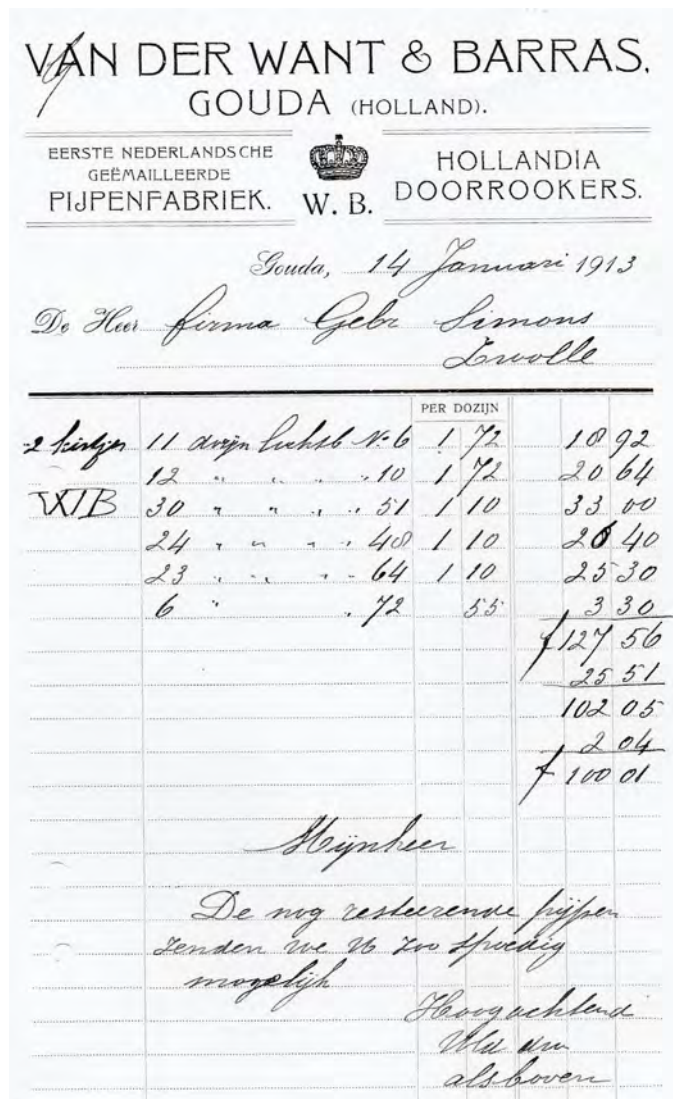
4. De verzending per kist

Bestellingen werden vanwege de breekbaarheid van de pijpen in kisten vervoerd. De kisten waren opgevuld met houtwol om breuk te voorkomen. Voor grotere afnemers werden soms twee tot vijf kisten tegelijk verzonden. De kisten werden in rekening gebracht. Meestal verzochten men de vaste afnemers de lege kisten franco terug te sturen. De kisten werden gemerkt (afb. 17). Voor deze kisten stond dan geen bedrag op de rekening, maar op de rekening stond wel een retourverzoek. Voor de kisten werd, afhankelijk van de grootte, 75 cent tot 4 gulden in rekening gebracht en ook kwam een bedrag van vijf gulden voor twee kisten voor. De kisten van vaste afnemers waren gemerkt met letters, afgeleid van hun naam en/of woonplaats. In een enkel geval kreeg de afnemer een kist met het merk van de fabriek, WB of BW, in plaats van een eigen klantmerk. Zie voor details de lijst van afnemers (Bijlagen, tabel 2).

Afnemers in Gouda haalden de pijpen af bij de fabriek. Soms werden zendingen per schip verzonden, maar meestal vond het vervoer plaats per koeriersdienst naar

Afb. 16a-c. Pijp gemerkt Erka voor het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1923. Deze pijp is echter vervaardigd door Ivora. Collectie Michiel Rutten, foto Bert van der Lingen.

Afb. 17. Factuur van 14 januari 1913 voor de Gebroeders Simons in Zwolle. Hierop staat als kistmerk WB vermeld. Op de factuur is te zien dat 20% korting werd gegeven over de pijpen (niet het transport) en 2% voor contante betaling.

het station en daarna verder per trein.⁵³

De klanten kregen een rekening, waarop alle producten die zij afnamen werden vermeld (afb. 17). Aan de vaste afnemers werden kortingen gegeven van 20% en vaak ook nog 2% of 5% voor contante betaling. Hele grote afnemers, veelal grossiers, zoals De Rijk (30%) en Vasterman (25%) kregen meer korting. Proefzendingen werden vaak afgerekend met een korting van 35%, maar beginnende handelsrelaties kregen geen korting of slechts 5% of 10%. Ook kleinere tabakswinkeliers die geregeld afnamen kregen een korting van 20%. Boven op de korting werd aan dit soort tabakswinkels vaak ook een korting van 2% gegeven voor contante betaling. Betalingen geschieden meestal via de bank, waarop Van der Want & Barras een door de bank gestempelde kwitantie stuurde aan de koper (afb. 18).

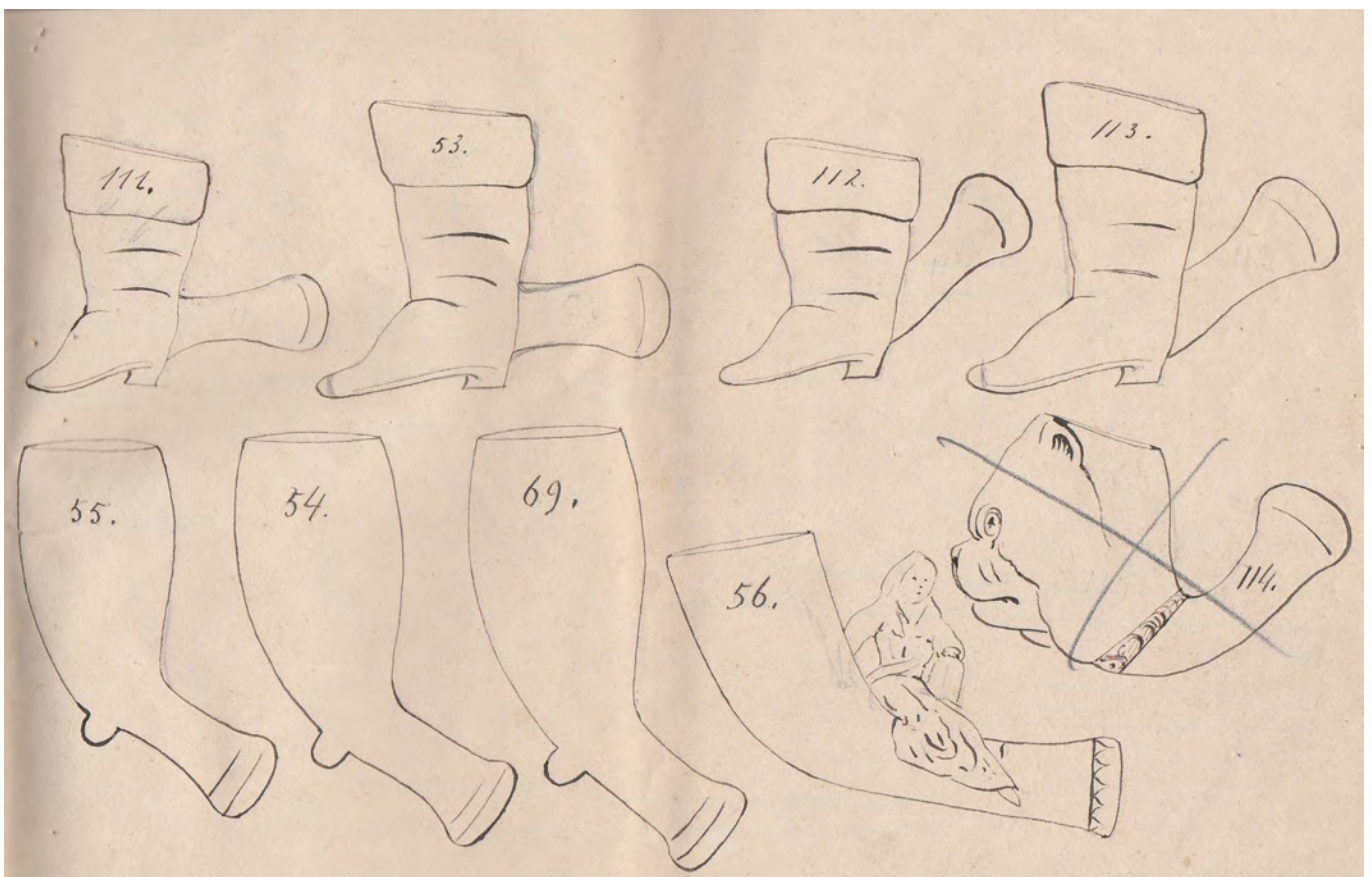
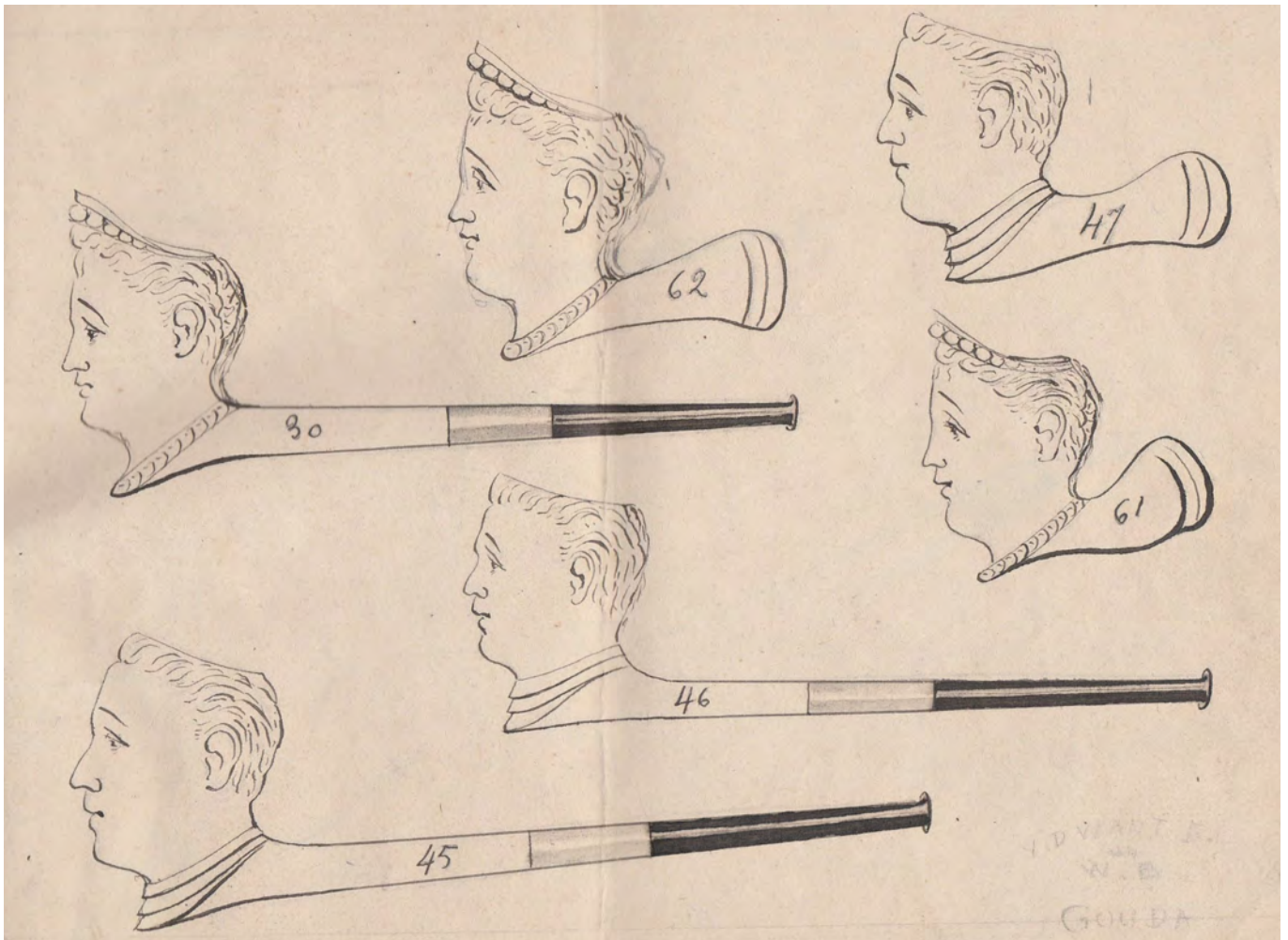
5. De catalogi en de import van pijpen van Bordollos uit Grünstadt (Duitsland)

Al in 1900 werd het eerste, wat primitief getekend ontwerp voor een catalogus gemaakt, met een egaal rode kaft.⁵⁴ In deze in Oost-Indische inkt en potlood getekende catalogus van 15 pagina's staan 95 modellen, waarvan 17 steelpijpen en 12 figurale gezichtspijpen (afb. 19). Er staan deels andere modellen in dan in de gedrukte catalogus die in 1901 uitgekomen is. Bijzonder is de manchetpijp nr. 114 met een hondenkop met halsband (afb. 19b) die in latere catalogi niet meer voorkomt.

De in eind 1900 of begin 1901 uitgekomen eerste gedrukte catalogus had een rode kleur en had een schuine balk op de kaft met de tekst Hollandia. Op de achterzijde staat een vignet dat lijkt op het vignet op de achterzijde van de catalogus die vanaf ca. 1905 in gebruik was (afb. 20), alleen is deze in zwart afgedrukt met slechts in het midden een rood ovaal met daarin Hollandia, de ge-

Afb. 18. Kwitantie voor C. de Rijk & Zn. voor negentienhonderd eenendertig gulden en 89 ct. van 20 mei 1921.

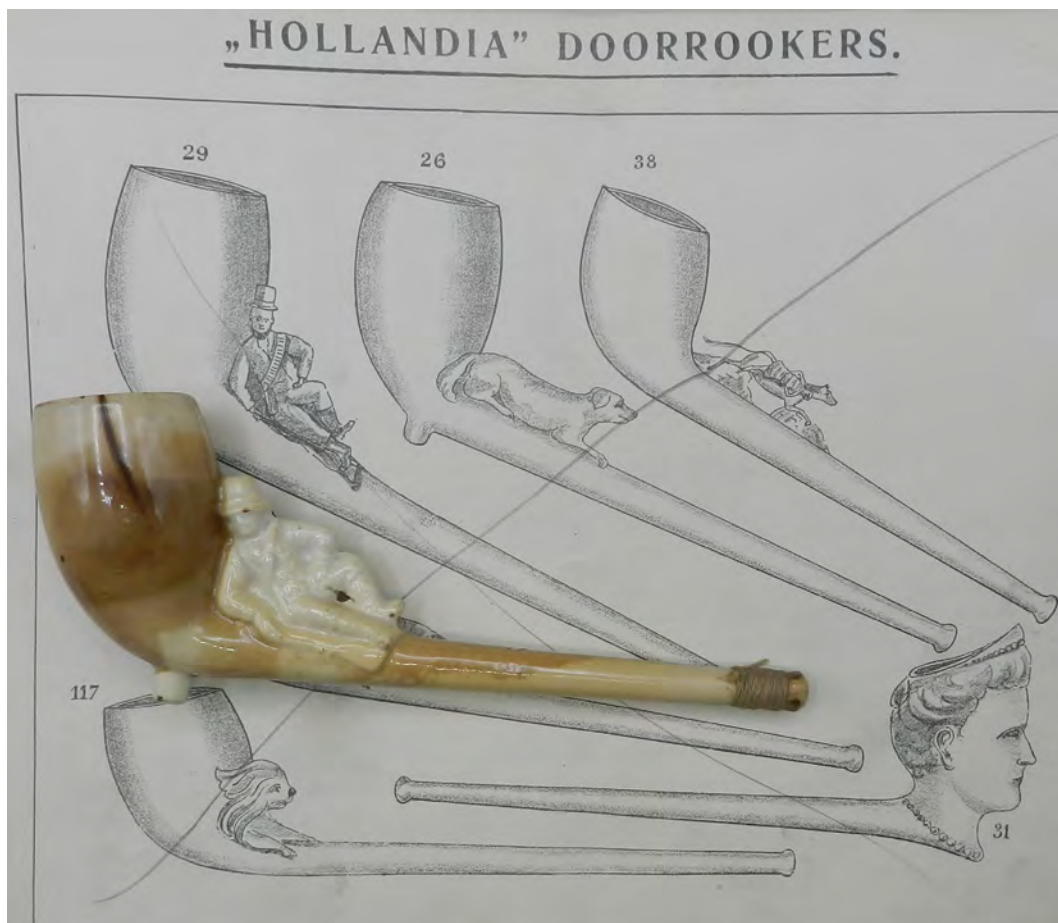
Afb. 19a-b. Twee bladen uit de met de hand getekende ontwerp-catalogus uit eind 1900. Op afbeelding 19a staan pijpen met de gezichten van Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik.

Afb. 20. Achterzijde van de catalogus van 1905 met een vignet met Jugendstil-omlijsting. Foto en collectie Louis Bracco Gartner.

kroonde WB en twee gekruiste pijpen. De tekst 'Eerste Nederlandsche Fabriek van Geëmailleerde Pijpen' staat bij de catalogus uit 1901 op 1 regel. Ook van deze catalogus zijn de tekeningen primitief, al zijn wel enkele tekeningen verbeterd. Deze catalogus had 16 bladzijden en er zijn 86 modellen afgebeeld, waarvan 10 figurale gezichtspijpen. Net als in de handgetekende catalogus zijn veel pijpen van Bordollo opgenomen (afb. 21a-b). Van sommige pijpen is het niet duidelijk of deze bij Bordollo of door Hollandia gemaakt zijn (afb. 22a-b). Er staan 17 steelpijpen in, net als in de ontwerp-catalogus. De opvallende manchetskop met Justitia (nr. 56) komt in de ontwerp-catalogus en in deze catalogus voor, maar in de latere catalogi niet meer (afb. 19b).

Al spoedig werd er een nieuwe catalogus uitgebracht. Deze catalogus zal vermoedelijk in ca. 1905 zijn verschenen. Deze catalogus en de herdrukken die daarvan gemaakt zijn, hadden een kaft met rode opdruk met daarop afgebeeld een meisje in klederdracht met een Hollands landschap (afb. 23). Deze catalogus had 16 bladzijden en was enkelzijdig gedrukt. Opvallend is dat de kwaliteit van de tekeningen duidelijk beter is dan van de eerdere catalogi. In de catalogus zijn 106 modellen opgenomen en een alternatief mondstuk met in het midden een smal deel. Alle vormnummers van de pijpen zijn lager dan 200. Er staan 12 figurale gezichtspijpen in en 17 steelpijpen, waarvan 6 gladde modellen. On-

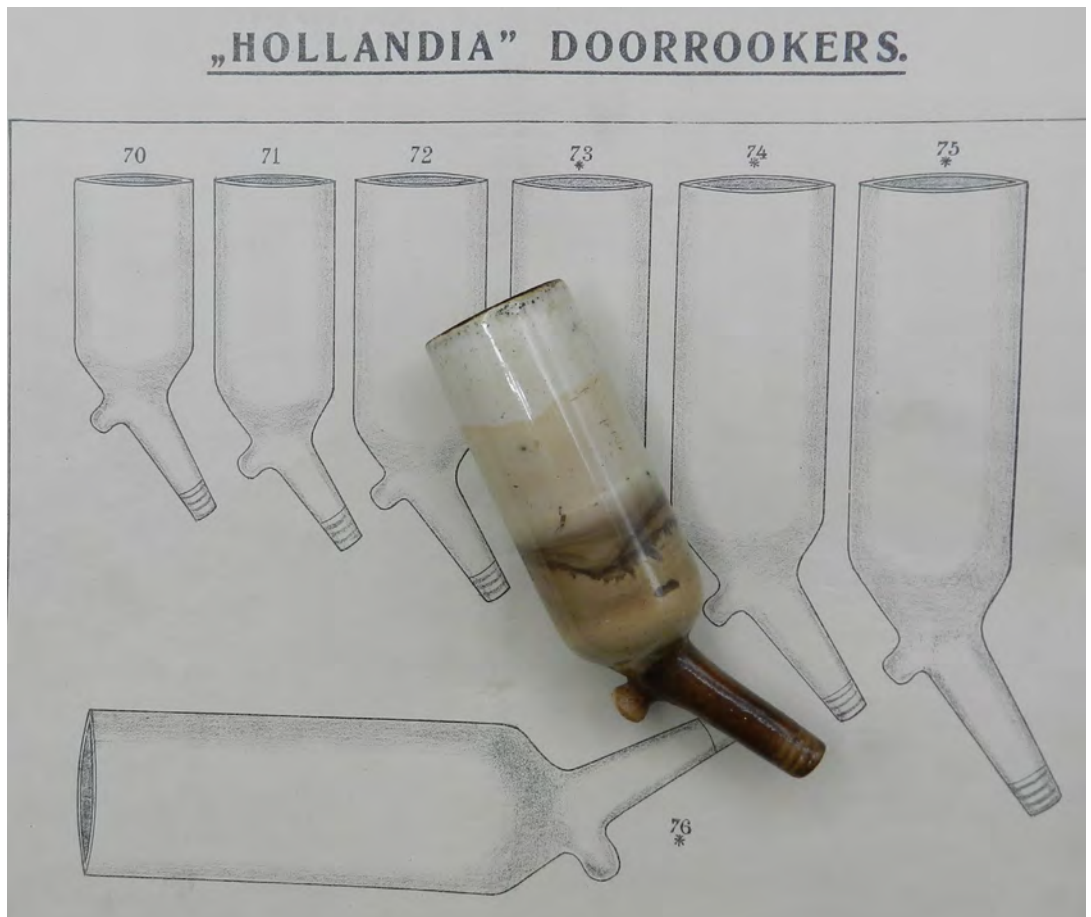
Afb. 22a-b. Van zowel de steelpijp als ook de manchetpijp van President Kruger is het mogelijk, maar niet zeker, dat deze bij Hollandia gemaakt zijn, omdat deze pijpen in de Bordollo catalogus ontbreken. Afb. 22a collectie en foto Aad Kleijweg. Maten 22b: 6,6 x 7,2 cm.

dermeer alle steelpijpen zijn Bordollo pijpen. De laatste twee in de fabriek bewaarde catalogi (met daarop geschreven: "Vooral Bewaren. Het is de laatste."), misten bij een van deze catalogi de eerste en de laatste bladzijden en bij de andere catalogus waren deze bladzijden doorgestreep. Waarom dit zo is, had mogelijk te maken met een versmalling van het assortiment in de laatste oorlogsjaren door het wegvallen van de productie bij Bordollo. Maar het is ook mogelijk dat, omdat een deel van het eerdere assortiment nog na 1917 leverbaar was, deze bladzijden pas later ver-

dwenen zijn (zie hieronder). Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog komt er rond 1917 een nieuwe catalogus uit, deels in kleur. Over het ontwerp voor de kaft van deze catalogus merkte Gerrit Frederik op: *'Het roode kaft vind ik niet mooi. Het is te licht en doet niet fijn met de inhoud. Die donkere kleur zal mooier zijn en wel met gouden letters erop. Dat is niet zoveel duurder en doet chiquer'*.⁵⁵ De catalogus die uitkwam had inderdaad een donker rood-paarse kaft en had een goudkleurige opdruk met enkel de tekst: "Hollandia Doorrookers".⁵⁶ Deze catalogus telt 7 pagina's en er zijn 41 pijpen in opgenomen.

Afb. 21a (pagina links)-b. Twee pijpen van Bordollo zoals die zijn opgenomen in de handgetekende en in de eerste gedrukte catalogus en de catalogus van ca. 1905 van Hollandia, maar ook in de catalogus van Bordollo. De maten van de pijpen zijn 6,2 x 14,4 cm en 7,5 x 4,1 cm.

Afb. 23. Voorzijde van de catalogus van ca. 1905.

Afb. 24. Een bladzijde uit de oorspronkelijke catalogus van rond 1917 en een blad van de latere inlegvellen en een lijstje met de afwerkingen van de pijpen, zoals deze geleverd werden.

Wij fabriceren:

- „Hollandia” Doorrookers zonder beeld.
- „Hollandia” Lichtbeelddoorrookers (by het doorrooken verschijnt een wit beeld op donkerbruinen ondergrond.
- „Hollandia” Doorrookers met gekleurd beeld.
- „Hollandia” Plateelpijpen met de hand beschilderde landschappen, enz.
- „Hollandia” Plateelnaampijpen met de hand beschilderd.
- „Hollandia” Bruno pijpen.
- „Hollandia” Tip-Top doorrookers [geheel steen].
- „Hollandia” Sigaren en sigarettentijpjes.

PRIJS-COURANT „HOLLANDIA” DOORROOKERS.

DE PRIJZEN ZIJN PER DOZIJN BEREKEND.

<table border="0" style="width: 100%;"><tr><td style="width: 10%;">Blad 1</td><td style="width: 60%;">Nos. 30—45—46</td><td style="width: 30%; text-align: right;">f 1.20</td></tr><tr><td></td><td>„ 61—62—47</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td>„ 2</td><td>„ 12—14</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td></td><td>„ 13</td><td style="text-align: right;">- 1.32</td></tr><tr><td></td><td>„ 16—20</td><td style="text-align: right;">- 1.20</td></tr><tr><td>„ 3</td><td>„ 24—19—18B—18—23</td><td style="text-align: right;">- 1.20</td></tr><tr><td></td><td colspan="2">Sigarenpijpjes 1—2 ook verkrijgbaar</td></tr><tr><td></td><td>met roer B</td><td style="text-align: right;">- 1.10</td></tr><tr><td>„ 4</td><td>Nos. 17—22—21—122—120—123</td><td style="text-align: right;">- 1.20</td></tr><tr><td>„ 5</td><td>„ 7—15—5—39—6</td><td style="text-align: right;">- 1.32</td></tr><tr><td>„ 6</td><td>„ 8—10—9—11</td><td style="text-align: right;">- 1.32</td></tr><tr><td></td><td>„ 41—43</td><td style="text-align: right;">- 1.56</td></tr><tr><td>„ 7</td><td>„ 105—104—103—102—101</td><td style="text-align: right;">- 0.55</td></tr><tr><td></td><td>„ 91—92—93—94—95</td><td style="text-align: right;">- 0.55</td></tr><tr><td>„ 8</td><td>„ 70—71—72</td><td style="text-align: right;">- 0.55</td></tr><tr><td></td><td>„ 73*—74*—75*—76*</td><td style="text-align: right;">- 0.60</td></tr><tr><td>„ 9</td><td>„ 79—80—81—82—83—84</td><td style="text-align: right;">- 0.55</td></tr><tr><td></td><td>„ 87*—86*—85*</td><td style="text-align: right;">- 0.60</td></tr><tr><td>„ 10</td><td>„ 89*—88*—109—110</td><td style="text-align: right;">- 0.60</td></tr></table>	Blad 1	Nos. 30—45—46	f 1.20		„ 61—62—47	- 0.70	„ 2	„ 12—14	- 0.70		„ 13	- 1.32		„ 16—20	- 1.20	„ 3	„ 24—19—18B—18—23	- 1.20		Sigarenpijpjes 1—2 ook verkrijgbaar			met roer B	- 1.10	„ 4	Nos. 17—22—21—122—120—123	- 1.20	„ 5	„ 7—15—5—39—6	- 1.32	„ 6	„ 8—10—9—11	- 1.32		„ 41—43	- 1.56	„ 7	„ 105—104—103—102—101	- 0.55		„ 91—92—93—94—95	- 0.55	„ 8	„ 70—71—72	- 0.55		„ 73*—74*—75*—76*	- 0.60	„ 9	„ 79—80—81—82—83—84	- 0.55		„ 87*—86*—85*	- 0.60	„ 10	„ 89*—88*—109—110	- 0.60	<table border="0" style="width: 100%;"><tr><td style="width: 10%;">Blad 12</td><td style="width: 60%;">Nos. 59—57—58—130</td><td style="width: 30%; text-align: right;">f 0.70</td></tr><tr><td></td><td>„ 63—60—4—67</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td>„ 13</td><td>„ 53—113—112—111</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td></td><td>„ 55—54—69—68</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td>„ 14</td><td>„ 29—26—38—27—117—31</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td>„ 15</td><td>„ 37—36—28—25—116</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr><tr><td>„ 16</td><td>„ 34B—34—33—32—35B—35</td><td style="text-align: right;">- 0.70</td></tr></table> De volgende Nos. zijn ook met witte en blauwe Lichtbeelden verkrijgbaar. Prijs per dozijn f 0.40 hoger. Nos. 19—18B—18—23—17—22—21—122—120, 123—7—15—5—6—8—10—9—11—105, 104—103—102—101—91—92—93—94, 95—70—71—72—79—80—81—82—83, 84—50—65—66—48—49—51—64—130, 4—67—55—54—69.	Blad 12	Nos. 59—57—58—130	f 0.70		„ 63—60—4—67	- 0.70	„ 13	„ 53—113—112—111	- 0.70		„ 55—54—69—68	- 0.70	„ 14	„ 29—26—38—27—117—31	- 0.70	„ 15	„ 37—36—28—25—116	- 0.70	„ 16	„ 34B—34—33—32—35B—35	- 0.70
Blad 1	Nos. 30—45—46	f 1.20																																																																													
	„ 61—62—47	- 0.70																																																																													
„ 2	„ 12—14	- 0.70																																																																													
	„ 13	- 1.32																																																																													
	„ 16—20	- 1.20																																																																													
„ 3	„ 24—19—18B—18—23	- 1.20																																																																													
	Sigarenpijpjes 1—2 ook verkrijgbaar																																																																														
	met roer B	- 1.10																																																																													
„ 4	Nos. 17—22—21—122—120—123	- 1.20																																																																													
„ 5	„ 7—15—5—39—6	- 1.32																																																																													
„ 6	„ 8—10—9—11	- 1.32																																																																													
	„ 41—43	- 1.56																																																																													
„ 7	„ 105—104—103—102—101	- 0.55																																																																													
	„ 91—92—93—94—95	- 0.55																																																																													
„ 8	„ 70—71—72	- 0.55																																																																													
	„ 73*—74*—75*—76*	- 0.60																																																																													
„ 9	„ 79—80—81—82—83—84	- 0.55																																																																													
	„ 87*—86*—85*	- 0.60																																																																													
„ 10	„ 89*—88*—109—110	- 0.60																																																																													
Blad 12	Nos. 59—57—58—130	f 0.70																																																																													
	„ 63—60—4—67	- 0.70																																																																													
„ 13	„ 53—113—112—111	- 0.70																																																																													
	„ 55—54—69—68	- 0.70																																																																													
„ 14	„ 29—26—38—27—117—31	- 0.70																																																																													
„ 15	„ 37—36—28—25—116	- 0.70																																																																													
„ 16	„ 34B—34—33—32—35B—35	- 0.70																																																																													

INGAANDE 1 DECEMBER 1919

PRIJSCOURANT
DER
HOLLANDIA
DOORROOKERS

EERSTE NEDERLANDSCHE
FABRIEK VAN
GEËMAILLEERDE PIJPEN
„HOLLANDIA”

W B

VAN DER WANT & BARRAS
ZEUGESTRAAT 36, GOUDA

„BRUNO” Pijpen ter vervanging van Houten Pijpen.

LOSSE KOPPEN.

Voor Kurkroeren, per dozijn

No. 48, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 130, 4, 215, 216, 217, 218, 210 . . . f 2.20
idem met lichtbeeld - 2.60
idem met gekleurd beeld - 2.90
idem Plateelpijpen - 4.70
idem „BRUNO”-Pijpen - 2.60

met rechte imitatie Weichselhouten roeren per
dozijn hoger - 2.—
met rechte imitatie caoutchouc kurkroeren per
dozijn hoger - 2.20
met echt Weichsel mondstuk per dozijn hoger - 3.40

Mutsen, Stummels en Cylinders.

No. 101, 102, 103, 104, 105, 91, 92, 93, 94,
95, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 70, 71, 72 f 2.20
idem met lichtbeeld - 2.60
idem met gekleurd beeld - 2.90
idem Plateelpijpen - 4.70

Groote Stummels en Kogels.

No. 85, 86, 87, 73, 74, 109, 110 f 2.50
idem met lichtbeeld - 2.90
No. 88, 89, 75, 76 - 2.90
idem met lichtbeeld - 3.30

„Bruno” Pijpen vervangen houten Pijpen.

Afb. 25a-c. Twee prijscouranten van Hollandia. Afb. 25a: Prijscourant die behoort bij de catalogus van ca. 1905. Afb. 25b: Voorzijde van de prijscourant ingaande 1 december 1919. Afb. 25c: Een deel van de prijzen uit december 1919. Opvallend zijn de vele pijpen met een vormnummer onder 200.

Later is deze catalogus aangevuld met losse inlegvellen, in een lichtere groene kleur, met 3 bladzijden met pijpen en een lijst van mogelijke afwerkingen van de pijpen (afb. 24). De catalogus bevat geen steelpijpen meer en geen pijpen die aan Bordollo zijn toe te schrijven. Alle vormnummers zijn nu hoger dan 200. Vergelijking van de eerste catalogi met de catalogus die omstreeks 1917 uitgekomen is leert dat tijdens de Eerste Wereldoorlog er een vrijwel totale assortimentsvernieuwing heeft plaatsgevonden. Nagenoeg geen pijpen, die staan in de catalogus, waarvan de eerste druk van ca. 1905 is, zijn nog in de catalogus van ca. 1917 terug te vinden. Echter, uit de prijslijsten van 1918 en 1920 blijkt dat nog veel pijpen uit het oude assortiment, met vormnummer onder 200, leverbaar waren. Opvallend is dat veel van de pijpen met een insteeksteel uit de catalogus van ca. 1917 robuuster zijn uitgevoerd dan de pijpen in de eerdere catalogi. Was het steelgedeelte tussen de kop en het busje bij de vroegere pijpen vaak dun, bij de meeste pijpen van na ca. 1917 is dit deel aanzienlijk dikker. Een trend in de modellering die ook bij andere firma's zichtbaar is.

Bordollo pijpen in het assortiment van Hollandia.

Toen Hollandia begon werden vooral pijpen van Bordollo geïmporteerd en verkocht.⁵⁷ Dit blijkt heel duidelijk uit de eerste catalogi, al is lang niet van alle pijpen

bekend of deze ook daadwerkelijk bij Bordollo zijn gemaakt, omdat een aantal daarvan in de enige bekende Bordollo catalogus ontbreken (afb. 22). In de hand getekende eerste catalogus zijn bijvoorbeeld de vele 'stummels', de manchetpijpen met een handje of een klauw en de kop van een bok, maar ook de steelpijpen met en rustende jager, de negerkop, de vos met een kip in zijn bek, het renpaard, de hand met een ei, de hond en die met het leeuwenkopje in de hoek tussen steel en kop, duidelijk van Bordollo geïmporteerde pijpen. Vermoedelijk importeerde Hollandia zo'n groot deel omdat de ovencapaciteit in het begin onvoldoende was voor de eigen productie en bovendien ervaring moest worden opgedaan.

De gezichtspijpen van Koningin Wilhelmina (afb. 26) en Prins Frederik en van President Kruger zijn niet terug te voeren op de Bordollo productie.⁵⁸ Ook een aantal pijpen met houten of kunststof stelen lijken eerder Hollands.

In de catalogus van ca. 1905 neemt het aandeel aan zelfgemaakte pijpen toe en kan grofweg gesteld worden dat op bladzijde 1-6 waarschijnlijk de eigen pijpen worden getoond en op bladzijde 7-16 de geïmporteerde pijpen van Bordollo.

Afb. 26a-c. Koningin Wilhelminapijp en de ontwerp-tekening van één van de andere Wilhelminapijpen voor één van de vroege catalogi of voor een reclamekaart. Potlood. Maten 5, 1 x 7,9 cm.

Afb. 27a-c. De Bordollo pijp met de voorstelling van Naatje op de Dam. Maten: 6,6 x 3,5 cm.

Afb. 28a-b. Bordollo pijp voor een rijksveldwachter uit 1913. Maten 5,3 x 5,2 cm.

Afb. 29a-c. Een Bordollo pijp met Nederlandse beschildering uit 1917 met de tekst: 'G. Zwaan. Souvenir voor mijn Grootvader van uw Kleinzoen Gerrit. Ter herinnering aan zijne dienstdtijd, 2de regt. Veldartil. Depot den Haag. 1 Oct. 1917'. Maten: 5,7 x 6,8 cm.

De catalogus van ca. 1917 laat geen Bordollo pijpen meer zien. Dit is ook in overeenstemming met het feit dat Bordollo haar productie moest staken in de Eerste Wereldoorlog en daarna de productie van pijpen vermoedelijk niet meer heeft hervat.⁵⁹

Al aan het einde van de 19e eeuw maakte Bordollo specifiek pijpen voor de Nederlandse consument met voorstellingen en teksten die typisch Nederlands zijn.⁶⁰ De importeurs van deze pijpen waren ondermeer de firma's S. A. Markus in Leeuwarden, Ludolph Hausemann, Hausemann & Hötte in Amsterdam en P.C. Ouwehand in Rotterdam, welke laatste later ook één van de oprichters van Neerlandia was, een voorloper van de Zenith.⁶¹ Hollandia was dus niet de enige importeur. Niet bekend is in welke periode de hier genoemde firma's Bordollo pijpen importeerden. Vermoedelijk importeerden de eerste twee firma's vooral in de 19e eeuw deze voor de Hollandse markt gemaakte Bordollo pijpen. Ouwehand importeerde in ieder geval nog in 1902 Bordollo pijpen.⁶² Van de meeste pijpen met voorstellingen en teksten voor de Nederlandse markt is duidelijk dat deze in de 19e eeuw zijn vervaardigd. Van één pijp, die met de voorstelling van Naatje op de Dam, is de datering niet duidelijk (afb. 27). Immers het geliefde beeld van Naatje, een allegorische vrouwenfiguur, gemaakt door

de Belgische beeldhouwer Louis Royer ter herinnering aan de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen in 1831, was bij de Amsterdammers zeer geliefd en toen in 1913 besloten werd dit beeld te verwijderen, waren daar veel protesten tegen. Het is dus denkbaar dat deze pijp in 1913/14 gemaakt is. Of deze pijp door Hollandia op de markt gebracht is valt te betwijfelen, maar is op voorhand niet uit te sluiten.

Een bijzondere groep pijpen, waar nog te weinig over bekend is, zijn de naampijpen die bij Bordollo geproduceerd zijn voor de Nederlandse markt (afb. 28).⁶³ Deze Bordollo pijpen (veelal model 49) die in opdracht gemaakt zijn laten een Duits handschrift zien en zijn dus vermoedelijk bij Bordollo beschilderd.⁶⁴

Dat de opdrachten voor deze pijpen via van der Want en Barras gelopen zijn is waarschijnlijk, maar niet zeker. Een heel ander type naampijp is de pijp van afbeelding 29. Dit is een bijzondere pijp omdat de pijp een Bordollo pijp is die in Nederland beschilderd is in 1917, toen Bordollo al geen pijpen meer naar Nederland leverde en mogelijk uit de voorraad van Hollandia afkomstig was. Waar deze pijp beschilderd is kan niet met zekerheid worden gezegd, al zijn er overeenkomsten met het handschrift van Barras. Het is dus goed mogelijk dat dit bij

Afb. 30. Gedrukt blad met 17 plaatjes voor doorrokers. Deels met potlood aangevuld. Mogelijk zijn dit ontwerpen die aan Hollandia zijn aangeboden. Het is onbekend of deze ontwerpen zijn gebruikt.

Afb. 31a-b. Dubbelwandige pijp van Hollandia, begin jaren twintig. Maten: 5,0 x 6,1. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.

Hollandia gebeurd is.

6. Het assortiment

Hollandia heeft vooral enkelwandige gietpijpen vervaardigd, waarvan vele met gekleurde en ongekleurde transfers en handbeschilderde pijpen. Transfers werden ondermeer geleverd door Boek- en Handelsdrukkerij Joh. Mulder in Gouda. Afbeelding 30 laat vermoedelijk een blad met ontwerpen van deze firma zien. De meeste gegoten pijpen waren insteek of manchetskoppen, die nog afgemonteerd moesten worden met een houten of een kunststof steel. Dubbelwandige pijpen zijn ook door Hollandia gemaakt, maar dit was geen groot succes (afb. 31).⁶⁵ Gegoten steelpijpen (met een dikkere steel) zijn al uit het eerste begin van de Eerste Wereldoorlog van Hollandia bekend (afb. 32). Zie ook het artikel over de Belgische vluchtelingen in dit jaarboek (afb. 4,14 en 22). Soms werden deze pijpen afgewerkt met een gummi ringetje aan het mondstuk om plakken aan de mond te voorkomen en hadden vaak een gekleurd bandje, met daarin de woorden Tip Top rond de steel. Deze pijpen werden door Hollandia Tip-Top doorrokers genoemd.⁶⁶

Naast de gegoten pijpen heeft Hollandia op zeer beperkte schaal gekaste pijpen in rode en in witte klei met een label van Hollandia vervaardigd (afb. 33). In 1939 werden gekaste belleblaaspijpjes verkocht voor 2 cent per stuk. A. van Vliet, die tot op het laatst bij Hollandia werkte, heeft soms als deel van zijn werk ook gekast. Hij had het kasten geleerd van de Jong.⁶⁷

Bijzonder zijn de dikwandige vroege steelpijpen met glazuur en een transferplaatje. Deze pijpen zijn aan de boven-binnenkant van de ketel bijgesneden en zijn gemaakt van een vrij groffe wit-grijze gietklei. Vaak vertoont het glazuur enige craquelé. Het lijkt erop dat het vervaardigingsproces nog niet optimaal werd beheerst. De pijp van afb. 34 heeft een transfer van een Hollands landschap met een molen en een bootje. Op hetzelfde model pijp komt ook het transfer met de voetballende

Afb. 32a-b. Twee plateelpijpen uit één stuk gegoten. Bij de pijp van afbeelding 32a staat op de steel Hollandia. Datering 1915-1920. Afbeelding 32a: Collectie en foto Ewout Korpershoek. Maten 32b: 4,0 X 10,3 cm.

jongens voor (zie voor dit transfer afb. 45a). Het bijzondere aan deze pijp en pijpen is dat deze dikwandig zijn en een andere kleisamenstelling hebben.

De gegoten pijpenkoppen werden vaak ongemonteerd afgeleverd. Als deze wel gemonteerd moesten worden, zoals voor De Rijk in Amsterdam en Ouwehand in Rotterdam, werd voor 'nikkelen en monteren' 5 ct. per dozijn gerekend (afb. 15).⁶⁸ Vanaf midden december 1919 werd dit 8 cent door de prijsverhoging als gevolg van de acties die door het personeel werden gevoerd.

De gegoten pijpen konden op verschillende manieren worden afgewerkt (afb. 24). Pijpen zonder plaatje, pijp-

Afb. 33. Een gekaste pijp van Hollandia. Maten: 4,0 x 16,5. Begin 20e eeuw.

pen met een doorzichtig plaatje dat bij het roken zichtbaar werd, de zogenaamde doorrokers (afb. 35, 36, 53 en 54), en tot ca. 1920 pijpen met een blauw plaatje (afb. 37). Ook de watersnoodpijpen werden soms van een blauw plaatje voorzien.⁶⁹ Pijpen met een blauw transfer waren wat duurder dan die met een transfer voor een doorrooker. Ook waren er pijpen met een gekleurd transfer te bestellen (afb. 38-48) en plateelpijpen (afb. 49) en plateel naampijpen (afb. 50).⁷⁰

Pijpen met een gekleurd transfer die scènes uit het dagelijks leven lieten zien, zijn in de periode tot ca. 1930 veel gemaakt. De plaatjes die daarvoor gebruikt werden, behoorden tot bepaalde series. Zo waren er series met stoomtreinen (afb. 38), met schepen (afb. 39), met auto's (afb. 40), het platteland en molens (afb. 43, 34 en 83), Volendamse kinderen (afb. 44), sport (afb. 45), honden en paarden (afb. 46) en modieuze dames (afb. 47). Verder waren er (waarschijnlijk na 1920) pijpen met afbeeldingen van bijzondere gebouwen, zoals het stadhuis van Rotterdam (afb. 79) en het Witte Huis in Rotterdam (afb. 48). Ook naampijpen met een transfer komen voor (afb. 51).

Daarnaast waren er de zogenaamde Bruno pijpen, pijpen met een donkerbruin glazuur die imitaties moesten voorstellen van houten pijpen (afb. 52). Uit vergelijking van prijslijsten blijkt dat deze pijpen eind 1918 of begin 1919 op de markt gekomen zijn.⁷¹

Heel bekend zijn de handbeschilderde pijpen met landschapjes, zowel landschapjes met molens als ook landschapjes met zeilbootjes. Deze pijpen zijn gedurende een lange periode vervaardigd: vanaf ca. 1915 tot ca. 1935. Een voorbeeld hiervan uit de jaren dertig is de pijp van afbeelding 71 en ook in de catalogus van ca. 1917, afbeelding 24, staat op het blad met de gekleurde afbeeldingen, zo'n pijp links onderaan.

Een bijzonder groepje pijpen zijn de pijpen in de vorm van een dobbelsteen. Deze werden rond 1920 veel verkocht.⁷² Na 1930 werden er bij Hollandia ook Delfts blauwe pijpen vervaardigd.

Ook voor bijzondere gebeurtenissen werden aparte pijpen gemaakt. Bijvoorbeeld voor de vliegprestaties van Jan Olieslagers (afb. 53), voor de geboorte van Prinses Juliana in 1908 (afb. 55), 100 jaar Koninkrijk in 1913 (afb. 56), de mobilisatie van 1914 (afb. 57), de watersnood van 1916 (afb. 58)⁷³ of het in maart 1937 geopende stadion te Rotterdam (afb. 59). Een bijzondere afbeelding is een pijp met een uitbeelding van het toneelstuk 'de Jantjes' dat voor het eerst in 1920 werd opgevoerd met Louis Davids in de rol van Blauwe Toon en waarvan de driehonderdste voorstelling werd gespeeld op 2 mei 1921 (afb. 54).

Ook in de jaren twintig en dertig werden er door Hollandia pijpen met transfers geleverd, zowel met

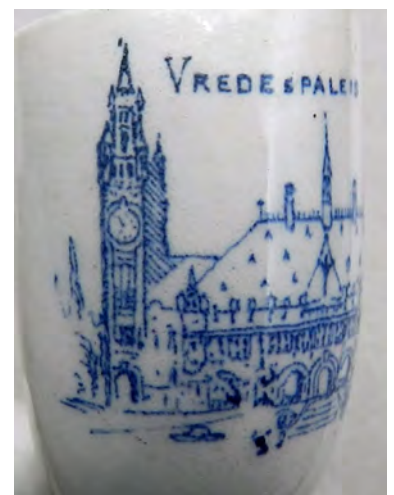
Afb. 34a-c. Gekaste steelpijp met glazuur en transfer. Datering begin 20e eeuw. Maten 3,9 x 7,9 cm.

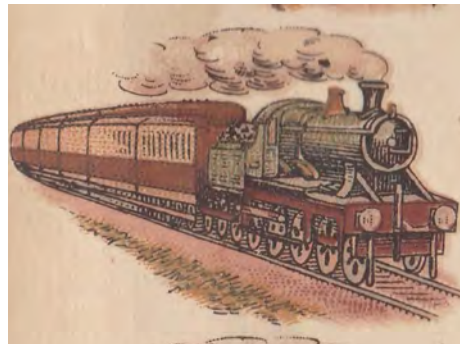
Afb. 35. Pijp met een ongekleurd transfer: mobilisatiepijp 1914. Collectie Michiel Rutten.

Afb. 36. Doorroker twee kinderen in klederdracht. Rond 1920.

Afb. 37. Pijp met een blauw plaatje van het Vredespaleis. 1913-1920.

Afb. 38a-b. Pijp met een gekleurd transfer en het bijpassende transfer. Maten: 4,3 x 6,9 cm. Rond 1920.

Afb. 39. Schepen.

Afb. 40. Raceauto.

Afb. 41a-b. De boerenbruiloft. Pijp met een gekleurd transfer en het bijpassende transfer. Rond 1920. Maten: 4,0 x 6,0 cm.

Afb. 42a-c. Ovale pijp met een gekleurd transfer en het bijpassende transfer. Ca. 1915-1925. Maten: 3,3 x 7,3 cm. Deze pijp, met een koe die door kinderen verzorgd wordt, is in Stam, 2020, p. 109 per ongeluk aan Goedewaagen toegeschreven.

Afb. 43a-c. Molen uit de plattelands-serie met bijpassend transfer. Ca. 1915-1925. Maten: 3,7 x 7,0 cm.

Afb. 44a-c. Pijp met een gekleurd transfer en het bijpassende transfer uit de serie Volendamse kinderen: 'Zijn eerste pijp'. Rond 1920. Maat 5,2 x 6,3 cm (Zie ook website PKN, pijp van de maand, december 2016, bodenvondst uit de Beemster), foto Bert van der Lingen

Afb. 44d-e: Andere transfers van de serie Volendamse kinderen.

Afb. 45a-e. Transfers met afbeeldingen van sport. Afb. 45a-c: Voetballende jongens. Pijp met gekleurd transfer en het bijhorende transfer. Maten: 4,5 x 7,7 cm. Ca. 1915-1925. Afb. 45d-e: Een wielrenner en een ijsdansend paar.

Afb. 46a-c. Paard en hond. Pijp met gekleurd transfer en het bijhorende transfer. Ca. 1915-1925. Maten, 3,7 x 7,0 cm.

Afb. 47. Modieuze dames.

Afb. 48a-b. Het Witte Huis in Rotterdam. Pijp met gekleurd transfer. Ca. 1920-1925. Maten: 3,7 x 7,4.

Afb. 49a-b. Plateelpijp, mobilisatie 1914. Collectie Michiel Rutten.

Afb. 50a-c. Plateel naampijp van A. Verhamme, sigarenmaker. Collectie en foto Fred Tijmstra. Deze pijp van de Nijverheid is vermoedelijk een Hollandia pijp, maar kan ook bij Ivora gemaakt zijn (Zie paragraaf 3).

Afb. 51a-b. Pijp met transfer als naampijp. H.I.J.S.M. (Hollandse IJzeren Spoorweg-maatschappij) 1839-1914. Ter ere van L. Koene. Maten 4,1 x 5,5 cm.

Afb. 52. Een Bruno pijp. Jaren dertig. Maten: 4,7 x 7,8 cm.

Afb. 53. Doorrooker met het vliegtuig van de luchtvaartpionier Jan Olieslagers. Ca. 1909-1910. Maten: 4,5 x 6,8 cm.

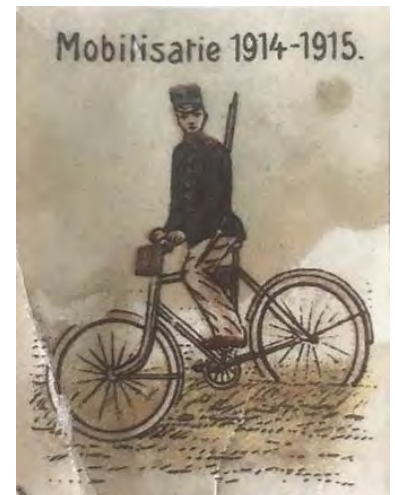
Afb. 54a-b. Doorrooker met een afbeelding van het toneelstuk 'De Jantjes'. Ca. 1921. Maten: 4,5 x 7,5 cm. Rechter foto Een andere Hollandia pijp met de afbeelding. Foto en collectie Jos Engelen.

Afb. 55a-b: Transfer en een reclamekaartje: Koningin Welhelmina met Prinses Juliana.

Afb. 56a-e. Transfers voor de viering van 100 jaar Koninkrijk.

Afb. 57a-c. Transfers voor de viering van 100 jaar Koninkrijk.

Afb. 58a-b. Transfers voor pijpen met afbeeldingen van de watersnood in 1916.

Afb. 59. Transfer voor een pijp ter ere van het nieuwe stadion van Rotterdam in 1937.

plaatjes als ook met kleurloze plaatjes voor de doorrokers. Zowel grote gebeurtenissen als ook het dagelijks leven werden op pijpen afgebeeld. Voorbeelden zijn het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1923 (afb. 60), de handbeschilderde pijp voor de opening van het Stedelijke Museum in het Huis met de Drie Haringen in Deventer in 1932,⁷⁴ de Statendam in 1929,⁷⁵ de vlucht van de Fokker Pelikaan naar Batavia in 1933,⁷⁶ de handbeschilderde pijp voor de overwinning van De Uiver op de Londen-Melbourne race in 1934 (afb. 61),⁷⁷ de mobilisatie van 1938 (afb. 62), maar ook de sport zoals het voetballen (afb. 63), schoonrijden op de schaats (afb. 64), de hippische sport, een vissersboot (afb. 65) en de derde plaats van de sprinter Tinus Osendarp op de onder de regering van Hitler georganiseerde Olympische spelen van 1936 in Berlijn (afb. 66).⁷⁸ In 1945 werd ook een bevrijdingspijp gemaakt met een Hollandse Leeuw.

Op heel beperkte schaal werden ook reclamepijpen gemaakt zoals de pijp voor tabaksfirma Van Rossem: Van Rossem's Oud Wapen Portorico (afb. 67). Een bijzondere pijp is de Jacob-steelpijp uit de periode rond 1920, een knipoog naar de Franse en Belgische Jacob-pijpen (afb. 68). Ook waren in de Roaring Twenties sigarettenpijpjes gevraagd (afb. 69). Duidelijk is dat in de jaren twintig de gekleurde transfers steeds minder werden gebruikt en in de jaren dertig hoofdzakelijk ongekleurde transfers op doorrokers werden gebruikt. Wel waren er nog op beperkte schaal de plateelpijpen.

Een groep pijpen die hier nog aandacht verdient zijn de pijpen die rond het midden van de jaren dertig ontwikkeld zijn, met een dunne scherf en een bijzondere vormgeving. Mogelijk zijn deze pijpen gemaakt in reactie op de pijpen van met name de Zenith: de Polopijp en de stroomlijnpijpen.⁷⁹ Voorbeelden van pijpen met deze bijzondere vormgeving zijn de vierkante pijpen waarop vrijetijdsbestedingen zijn afgebeeld (afb. 70), de pijpen met een gefacetteerde ketel (afb. 71) en de pijpen met een meloenvormige ketel (afb. 72).

Aan het eind van de jaren dertig kwamen pijpen, zoals afgebeeld in fig. 64 en 66 met een hoge ketel met enig reliëf, op de markt.

Reclame

Hollandia adverteerde nauwelijks zelf in kranten en tijdschriften, wel via de groothandels waarmee Hollandia handel dreef (afb. 73). Een advertentie uit oktober 1915, waarin "Hollandia"-doorrokers werden aangeboden is daarop een uitzondering.⁸⁰ Voor het aardewerk van Regina gebeurde dat wel. In het begin van het bestaan van Hollandia werden er ontwerpen gemaakt voor reclamekaarten. Twee ontwerpen laten zien dat er nog een zoektocht gaande was naar een passende huisstijl (afb. 74 en 75). Slechts één reclameblad uit ca. 1905 is bekend. Deze is ook als winkelkaart uitgevoerd (afb. 76). Op de Franse exemplaren van deze winkelkaart staat dat deze pijpen van 'Écume de Java' zijn. Welke associatie tot die

Afb. 60a-b. Pijp voor het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1923. Maten: 4,2 x 6,7 cm.

Afb. 61a-b. Pijp voor de London-Melbourne race in 1934, waar de KLM DC-2 de Uiver won. Handbeschilderd. Maten 4,1 x 7,9 cm. Collectie en foto Fred Tijmstra.

Afb. 62. Mobilisatiepijp 1938 'Halt Holland'. Doorroker. Maten: 3,4 x 6,0 cm.

Afb. 63. Doorroker met twee voetballers uit de tweede helft van de jaren dertig. Maten: 3,4 x 6,0 cm.

Afb. 64a-b. Doorroker met een ijsdansend paar. Datering 1935-1940. Maten, 4,4 x 8,2 cm.

Afb. 65a-b. Doorroker met een vissersboot. Datering 1925-1940. Maten: 4,7 x 7,9 cm.

Afb. 66a-b. Doorroker met de sprinter Tinus Osendarp. 1936. Maten, 4,4 x 8,2 cm.

Afb. 67a-b. Reclame pijp voor Van Rossem's Oud Wapen Portorico. Maten: 4,8 x 6,4 cm.

Afb. 68a-b. Jacob-pijp, uit een stuk gegoten, uit de periode rond 1920. Maten: 6,1 x 11,0 cm. Collectie en foto Ewout Korpershoek.

Afb. 69. Sigarettenpijpjes uit de Roaring Twenties. Maten van boven naar beneden met steel: 6,7 X 11,3 cm; 2,8 x 12,9 cm; 3,0 x 12,6 cm.

benaming geleid heeft is onbekend.

Ter bevordering van de verkoop waren er catalogi, prijslijsten (afb. 25),⁸¹ showkaarten met daarop gemonteerde pijpen voor de winkeliers (afb. 77 - 78), kleine reclamekaarten voor pijpen voor de Belgische vluchtelingen en voor het stadhuis van Rotterdam en het Vredespaleis (afb. 79, 80)⁸² en etiketten (afb. 81) die verspreid werden bij de uitgifte van nieuwe modellen of pijpen met trans-

fers, die betrekking hadden op bijzondere gebeurtenissen. In de Tweede Wereldoorlog kwamen de Astra pijpen met Hollandse spreken en een afbeeldinkje op de markt (afb. 82).⁸³

Hollandia, maar ook Regina, concentreerden zich sterk op het maken van producten van hoogwaardige kwaliteit. De woorden 'berstvrij doorrokend', op reclame-materiaal uit de jaren tien en twintig, geven dit aan en

Afb. 70a-d. Twee vierkant vormgegeven doorrokers met een roeier en een met een kind in een hondenhok die met zijn hand een lange neus maakt naar twee honden. Datering 1933-1938. Maten: 3,8 x 7,5 cm.

Afb. 71a-b. Handbeschilderde pijp met een gefacetteerde ketel. Datering 1933-1938. Maten: 3,5 x 8,1 cm.

Afb. 72a-b. Pijp met een meloenvormige ketel. Doorroker met afbeelding van een jager. Datering: 1933-1938. Maten: 3,5 x 8,3 cm.

PIJPEN

EN VERDERE ROOKERS-
BENODIGDHEDEN

Tabakspijpen, in Bruyère, Congo, Noten en ander hout, Meerschium, Calciné, Goudron, Calabash, Steen, enz.

Doorrookers (echte Hollandia) met en zonder beeld in alle modellen.

Sigarenpijpen, in Barnst. (echt en namaak) Meersch. Hoorn, Hout, Glas, Gallalith, Steen en Gummi.

Sigarettenpijpen, in Barnsteen (echt en namaak) Meerschium, Hoorn, Ivoor, Hout, Been, Calciné, Gummi, enz.

Sigarensokers, in Leder, im. Leder, Riet, Garen enz.

Sigarettenokers, in Verzilverd, Nickel, Zwart Staal, Leder en im. Leder.

Tabaksdoozen, in Rood en Geelkoper, Nickel, Staal enz.

Tabakszakken, in Leder, Gummi, enz.

Verder vindt men bij ons, sigarettenmatjes en stoppers, sigarettenpapier, Hulzen, Pijpenpatronen, Antinicotinewatten, Pijpendoppen en verdere aanverwante artikelen.

Wij maken belanghebbenden beleefd opmerkzaam, dat wij van bovenstaande artikelen een **zeer groote voorraad** en **verscheidenheid** hebben, vanaf het **goedkoopste** tot het **duurste** en noodigen wij beleefd tot een bezoek uit. Wij zijn van tevoren overtuigd, iedereen te kunnen bedienen.

Congo-Houten Tabakspijpen (ons Succes-Artikel) zijn uitverkocht.

Wij zijn echter over een nieuwe zending in onderhandeling.

Hoofdmagazijn en Kantoor BINNENROTTE 143.
INTERC. TELEF. 4123.

Beleefd aanbevelend,
N.V. Groothandel in Rookersbenodigdheden en Galantherien,
v. h. P. C. OUWEHAND, Rotterdam.

P.s. Onbekende adressen wordt onder rembours geleverd.

Afb. 73. Advertentie van Ouwehand waar de Hollandia doorrokers worden genoemd. De Sigarenwinkelier 11(20), 13-10-1917.

Afb. 74. Getekend ontwerp voor een reclamekaart uit de beginjaren van Hollandia.

Afb. 75. Een met potlood getekend ontwerp voor een reclamekaart uit de beginjaren van Hollandia.

mogelijk was dit zinnetje (afb. 77, 79, 80) een steek onder water naar Goedewaagen, waar tot ca. 1910/14 glazuurproeven werden gedaan, omdat barstvrije pijpen door hen nog niet konden worden gemaakt.⁸⁴ Een klein voorbeeld van de gerichtheid op kwaliteit is dat aan het einde van de Eerste Wereldoorlog pijpen afgemonteerd werden met een rubber slangetje tussen de steel en het busje in plaats van een kurkje, omdat kurkjes niet meer

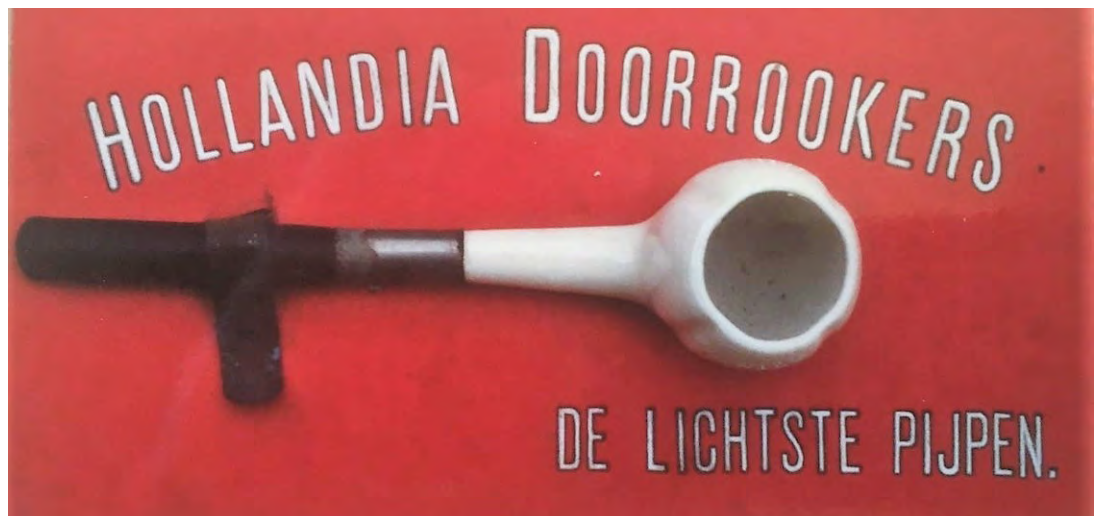
verkrijgbaar waren door materiaalschaarste door de oorlog (afb. 83). Rubberen slangetjes werden ook gebruikt om aan te brengen op het mondstuk van steelpijpen zoals de Tip-Top doorrokers. In een brief van 28 december 1916 schrijft Gerrit van der Want dat het beter is een wat duurdere soort gummislang te bestellen: *'Ik geef toe dat het duur is maar ik acht het onontbeerlijk om die steenen pijpen beter in de mond te doen houden'*.⁸⁵ In die perio-

Afb. 76a-c. Reclameblad (20,5 x 25,8 cm, geel) voor doorrookers en een reclamekaart (rood) voor de Franse markt. Dit blad en deze kaarten hebben dezelfde afbeelding als op de catalogus uit ca. 1905, maar met een andere tekst. De kaarten zijn in rood, donker paars-rood en geel gemaakt. Ook is een proefdruk van de kaart voor de Franse markt bekend met een spelfout in het woord magiques.

Afb. 77. Een winkelkaart voor tabakswinkeliers met daarop vastgemaakte pijpen. Datering rond 1920. Foto en collectie Fred Tijmstra.

Afb. 78. Een winkelkaart voor tabakswinkeliers met daarop een vastgemaakte pijp. Datering rond 1935. Foto en collectie Fred Tijmstra.

Afb. 79a-b. Reclamekaart voor pijpen met een plaatje van het stadhuis Rotterdam en de bijbehorende pijp. Maten 3,9 x 6,2 cm. Datering jaren twintig.

Afb. 80. Reclamekaart voor pijpen met het Vredespaleis. Datering jaren twintig.

Afb. 81. Etiket voor sigarenpijpjes. Datering jaren twintig.

Afb. 82a-c. Reclame voor de Astra doorrokers en een Astra doorroker in de vorm van een handje. Collectie en foto Ewout Korpershoek.

de waren er meerdere fabrieken die gegoten pijpen leverden, waardoor de concurrentie hevig was. Van der Want & Barras keken dus niet alleen naar de prijs, of hoeveel korting bedongen kon worden, maar vooral naar kwaliteit.

Doordat Hollandia niet zelf adverteerde in kranten en weekbladen was het bedrijf afhankelijk van mondelinge reclame en van de relaties die het onderhield met de diverse grossiers en tabakswinkels. Het zenden van proefmonsters was een methode die veel werd toegepast, zowel naar binnenlandse als buitenlandse klanten. De buitenlandse markt werd pas na de Eerste Wereldoorlog verkend en er werden proefmonsters gezonden naar ondermeer Melbourne, Kopenhagen en Madrid (tabel 2).⁸⁶

Aan het drukwerk van Hollandia is ook de oriëntatie op kwaliteit af te lezen. Eigen briefkaarten en enveloppen met opdruk om de catalogi te versturen en loonzakjes met de naam van het bedrijf getuigen hiervan (afb. 85).⁸⁷ Dat de oriëntatie op kwaliteit ook samenging met zuinigheid blijkt wel uit de brief van afb. 15, die dwars onderaan een rekening geschreven was. Zo kostte het

tenminste geen extra velletje papier.

Ook werden nieuwe handelsrelaties aangeknoopt doordat handelsagenten offertes vroegen, zoals de handelsagent H. G. Fij uit Enschede in 1915 deed (afb. 84).

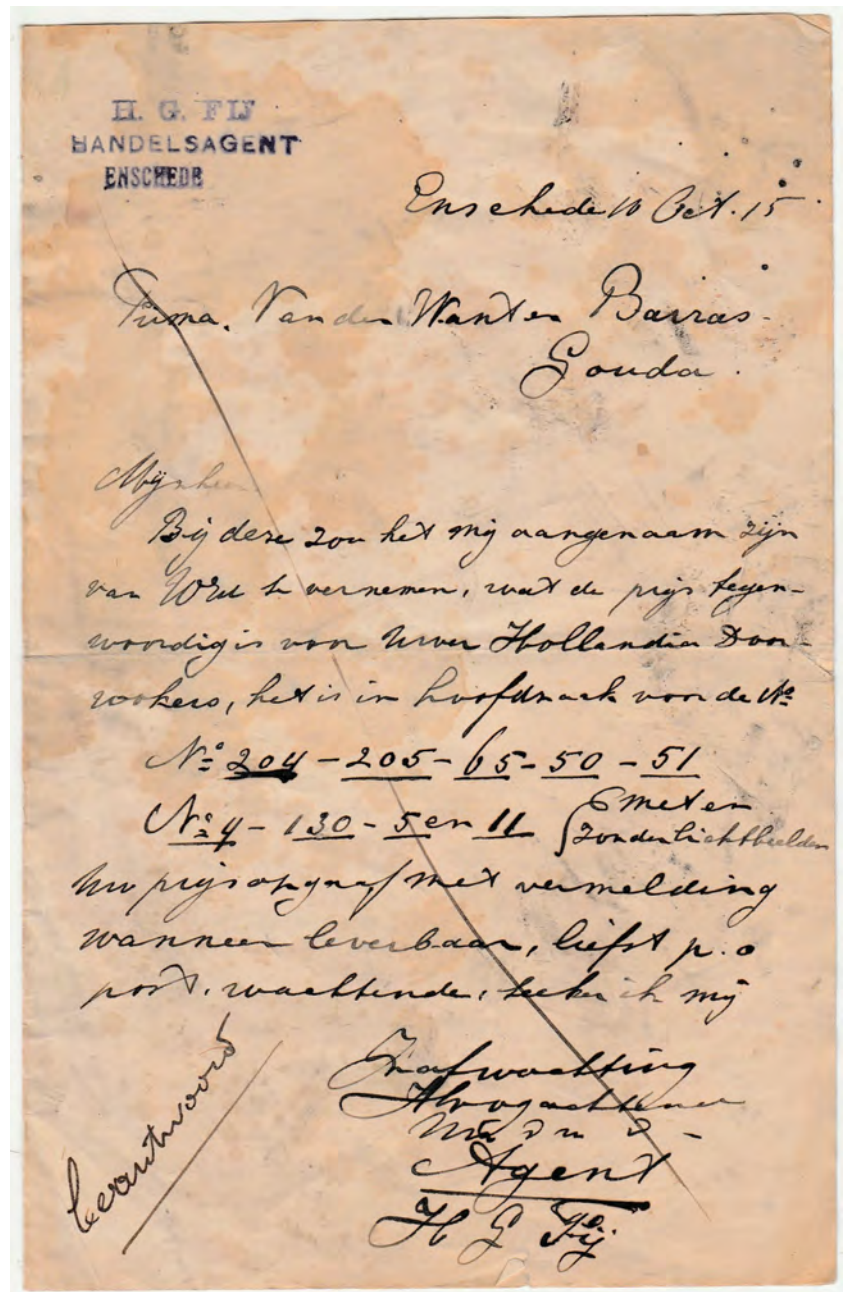
Toeleveranciers

Toen de eerste experimenten met glazuur gedaan werden in 1898 was de geheimhouding daarover extreem. Barras, die toen in Den Haag woonde, nam op zijn treinreizen klei, soda en fritte voor glazuur mee naar Gouda, zodat de concurrenten geen lucht kregen van de experimenten.⁸⁸ In de beginjaren kwam de klei uit Engeland en Duitsland, transfers uit Duitsland en het bedrijf 'Keramos' van de Société Belge leverde glazuur.

Verschillende toeleveranciers uit de latere periode zijn bij naam bekend. Hoewel deze informatie zeer fragmentarisch is omdat er weinig bewaard is gebleven, geeft het weinige beschikbare materiaal wel een beeld van de bedrijfsvoering. Naast de in de tabel 3 opgenomen leveranciers zijn er ook nog bestelorders waarop alleen aangegeven is waar deze goederen ingeklaard zijn, maar

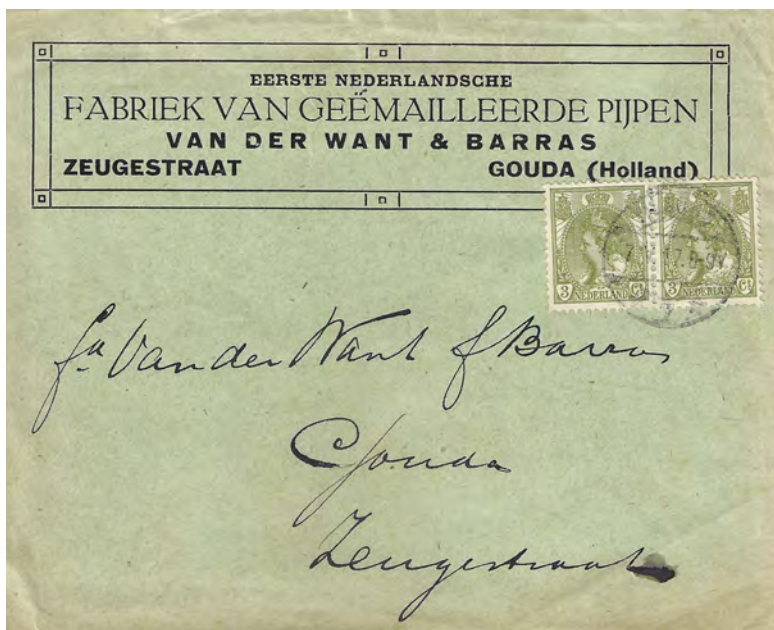
Afb. 83a-d. Pijp met een rubber slangetje tussen de steel en het busje. Datering 1916-1919. Maten 5,1 x 6,1 cm.

Afb. 84. Brief van de handelsagent H. G. Fij uit Enschede waarin hij vraagt om een offerte.

Afb. 85a-c. Eigen briefkaart en enveloppe voor de verzending van catalogi en een retourenveloppe. Afb. 85c: Collectie en foto Ewout Korpershoek.

niet welk bedrijf deze geleverd heeft. Dit betreft in 1936: 61 5/6 gros busjes halffabricaten, 19 gros caoutchouc mondstukken (halffabricaten, 44 5/6/ gros gummimondstukken (halffabricaten), 144 dozijn juwelith pijpenmondstukken (halffabricaten).⁸⁹

De afbeelding 86-88 laten een paar briefhoofden van leveranciers zien.

Het zou plezierig zijn als er meer archiefmateriaal beschikbaar zou komen om het beeld over dit bedrijf verder in te kleuren.

Tenzij anders aangegeven, zijn alle voorwerpen en documenten eigendom van de auteur en zijn alle foto's gemaakt door Bert van der Lingen, waarvoor veel dank. Verder gaat vooral veel dank uit naar Freek Mayenburg voor het tijdig veiligstellen van veel archiefstukken van deze collectie, die grotendeels afkomstig zijn van Joop Nobel, die deze van de laatste eigenaar van de fabriek, Otto van der Want, verworven heeft. Ook veel dank aan

Fred Tijmstra voor belangrijk archiefstukken en voor alle informatie. Ook van Michiel Rutten, Bert van der Lingen, Ewout Korpershoek en van Louis Bracco Gartner heb ik interessant materiaal gekregen voor dit artikel.

De wijze van meten van de pijpen is aangegeven op afb. 89.

Afb. 89. Wijze van meten: hoogte x lengte (in cm).

Afb. 86. Rekening van G. Prince & Zonen te Gouda voor de levering van 200 kilo schrale klei.

FABRIEKEN VAN
Visschersgaren Zeil- en
Bindgaren.
KAMGAREN. PANTDOUW.
RAAM GORDUN & JALOUSIEKORD.
Meubel Schilderij & Sprankelbord. PAARDENLEIDELS.
L.N.Z.

TELEFOONNUMMER INTERC. 6.

GOUDA. 9 October 1914
KANTOOR TURFMARKT, 114.

To. v.o. Went & Barras Gouda

Debet aan G. Prince & Zonen.

Voor aan U. Ed. verkocht en voor Uwe rekening & risico verzonden.

BERGSCHE, KEULSCH EN FRIESCH
AARDEWERK.

200 kilo schrale klei 1.50 pst 3.-

is und Wechsel auf Nebenplätze unter Abzug der incasso-Spesen.

Hamburg 8, den 29. Mai 1914.

HARTGUMMI:
Abteilung K: Kämme.
Abteilung S: Artikel für Raucher.
Schreibwaren.

FABRIK-MARKE

HARTGUMMI:
Abteilung G: Isolations-Material
für Schwachstrom.
Platten, Stäbe u. Röhren.
Abteilung H: Isolations-Material
für Starkstrom.

Kautschukwerke

Dr. Heinr. Traun & Söhne
vormals HARBURGER GUMMI-KAMM Co.
Fabriken in HAMBURG und HARBURG a.E.
Hauptkontor: HAMBURG, Meyerstrasse 59.

Rechnung für Herren Van der Want & Barras,
Gouda.

ABTEILUNG: S.

322.

Sandten Ihnen für Ihre Rechnung u. Gefahr pr. Bahn via *Frankfurt*
S. & L. 3992 - 1 Kiste *frei nach Gouda*

Brutto: 103.- Netto: 84.- Kg. *p. Ins.*

10 Kross Pfeifenspitzen 8015 H 385¹⁰ 3850

45 " 29911 B H 835 62625

35 " 20190 H 6.- 2100-

ohne Kisten *No. 87475*

raun Hamburg.
9. unter geg. Ans an Absender,
ist versehen.

Afb. 87. Rekening voor stelen van de firma Dr. Heinrich Traun & Söhne uit Hamburg van 29 mei 1914.

Tambacher Metallwaren-Fabrik
Metz & Kuntzsch

Telegramm-Adresse:
Dorschel, Tambach (Hzgt. Gotha)

Fernsprecher Nr. 11

Reichsbank-Giro-Konto:
Gebr. Goldschmidt, Gotha.

Postscheck-Konto: Leipzig Nr. 5043.

TAMBACH, den 25. 11. 1914
(Hzgt. Gotha)

RECHNUNG
für *Van der Want & Barras,*
Gouda 4. Holland

Sämtliche Preise verstehen sich ohne Verbindlichkeit für fernere Aufträge.
Verpackung wird zum Selbstkostenpreis berechnet, leere Kisten werden, wenn noch in gutem Zustande, bei freier
Rücksendung zu zwei Dritteln des berechneten Wertes gutgeschrieben.

Wir sandten Ihnen auf Ihre Bestellung für Ihre w. Rechnung und Gefahr:

10 Kross Pfeifenspitzen 8015 H Netto 84.- Kg. 385¹⁰ 3850

45 " 29911 B H 835 62625

35 " 20190 H 6.- 2100-

ohne Kisten *No. 87475*

m. & k.
17. 11. 14.
6 Kisten Kupfer- & Eisen. Netto 41 = 76.50 kg.
Netto 42 = 85.40 kg. durch 4 Lipid Dorschel Gotha
ged. 26 Kross Pfeifenspitzen 8015 H Netto 84.- Kg. 385¹⁰ 3850

Afb. 88. Rekening van Tambacher Metallwaren-Fabrik uit Tambach van 25-11-1914 voor busjes.

Bijlagen

Tabel 1: Omzet 1 augustus 1919 tot 1 augustus 1921 (in guldens afgerond)

1919-1920													
maand	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	7	totaal
omzet	3.713	5.655	6.780	4.088	7.661	2.561	5.707	4.034	2.474	4.114	3.179	1.066	51.032
1920-1921													
maand	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	7	totaal
omzet	2.732	2.923	3.613	1.283	602	2.298	2.201	5.013	4.943	4.034	1.466	2.817	33.925

Tabel 2: Afnemers, kistmerken en bestellingen van meer dan 200 gulden

Plaats	Naam	Kistmerk	Opmerking	Afnames van meer dan 200 gulden
Aalten	Peter & Gans	P.G.		
Aalten	W. te Gussinklo	W.G.	Ook W.J.G.	20/7/21
Alkmaar	J.R. Keuss	J.R.K.	Ook J.H.R.	
Amsterdam	C. de Rijk & Zn	C.R.Z.		18/7/19; 25/8/29; 11/10/19; 20/10/19; 23/10/19 12/11/19; 13/11/19; 8/12/19; 9/12/19; 24/2/20; 11/3/20; 8/4/20; 8/5/20; 1/6/20; 30/6/20; 20/8/20; 14/9/20; 7/10/20; 30/10/20; 23/12/20 7/1/21; 27/1/21; 8/2/21; 25/2/21; 8/3/21; 18/3/21; 22/3/21; 29/3/21; 2/4/21; 8/4/21; 16/4/21; 23/4/21; 18/5/21; 26/5/21; 24/6/21; 23/7/21; 29/7/21
Amsterdam	A.J. Vasterman Jr.	A.J.V.		30/7/19; 27/8/19; 27/9/19; 24/10/19; 24/3/20
Amsterdam	NV v/h W. Ruiter & Zn	R.Z.		1/9/19; 12/5/20
Amsterdam	B. H. Wasman	B.H.W.	Ook B.A.	16/10/20
Amsterdam	J. Mikkelsen	J.M.A.		
Amsterdam	J. W. Y Bontekoe			
Amsterdam	Grand-Bazar Français			
Amsterdam	Firma Sluys & Posener			12/5/20
Amsterdam	J. B. van der Craats			
Arnhem	NV v/h H. W. Köhlmann			6/11/19
Blerik	L. Hillen			
Bolsward	F. Oosterbaan	F.O.		14/8/19; 16/8/19
Budapest	Eekert Ignász			
Buitenzorg Java	H. Kampen			
Chicago	De Boer en Dik	W.B.		
Den Haag	NV v/h W. P. Vergroessen			
Den Haag	Firma W. Brandse		Soms voor rekening van A. J. Vasterman Amsterdam	
Dokkum	J. H. Boorsma	J.H.B.		30/9/19
Dokkum	Boorsma & Wijngaarden	B.W.D.		
Dordrecht	A.W. Ponsen	A.D.		
Franeke	J. Drager	J.D.		8/2/20
Freiburg (Ch)	Alex Martin			7/4/20/ 15/4/20
Gouda	Van Maaren			25/11/19
Gouda	P. Rietkerk			
Gouda	Wed. Essenbaggers			
Gouda	M.M. Gorissen			
Groningen	Firma Wed. P. Stickers	W.P.S.		
Groningen	Wortelboer & co	W.B.		
Groningen	J. Emmelet			22/6/20
Harlingen	M. H. Ouwendag			
Heerlen	Jac. te ...?			
Hilversum	W. H. Meyer			12/2/21
Hoorn	H. Hoogcarspel	H.B.A.		6/11/19; 26/1/20; 27/3/20; 18/6/20; 1/10/20; 17/11/20; 9/3/21
Kopenhagen	Aage Møller & Co			

(vervolg Tabel 2: Afnemers, kistmerken en bestellingen van meer dan 200 gulden)

Plaats	Naam	Kistmerk	Opmerking	Afnames van meer dan 200 gulden
Kopenhagen	Helge Berg			
Leeuwarden	J. van der Meulen	J.M.		31/10/19; 17/3/20; 1/10/20
Leeuwarden	Gebr. Schäfers	G.S.	Ook W.B.	
Leeuwarden	A. van Gelder	A.G.		
Leeuwarden	G. Ligthart			21/2/20
Leeuwarden	LY. Hielkema			11/10/19
Lausanne	H.A. Matters			20/9/20
Maastricht	J. Franssen en Linssen			
Maastricht	V. Thijs-Vermin			
Nijmegen	Boorsma / M. Völcker	M.V.N.		
Oude God (Antwerpen))	G. Luts			
De Rijp	C. Kwadijk			
Roermond	Wed. Th. Van Hooff	W.T.H.	Ook T.H.	14/1/20; 22/6/20
Roermond	H. Maersen & Zoon			
Rotterdam	L. Cohen	L.C.R.	Ook L.C. of W.B.	12/9/19; 5/12/19; 21/1/20; 18/9/20
Rotterdam	N.V. Groothandel in Rookersbenodigdheden	P.C.O. v.h. P.C. Ouwehand		18/7/19; 12/9/19; 11/10/19; 28/10/19;
Rotterdam	J. G. van der Meer	J.G.M.	Ook B.W.	
Rotterdam	A. Koch	A.K.		
Rotterdam	K. de Jongste	K.D.J.		22/9/19; 5/12/19; 19/3/20; 21/1/21
Rotterdam	J.G. van der Meer			
Rotterdam	Grand Bazar Français			10/5/21; 1/7/21
Schagen	A. Velleman			14/8/19; 23/8/19; 9/9/19; 25/9/19; 11/10/19
Sneek	S. Potma	S.P.		
Sneek	Y. Bakker	B.S.	Ook W.B.	12/2/20; 31/8/20
Stadskanaal	G. Deiman	G.D.		
Utrecht	H. B. van der Laan	H.S.C.	Ook S.C. of H.S.	
Utrecht	Firma Gebr. Müller			
Utrecht	Grand Bazar Français			10/5/21
Zwaagwesteinde	N.V. Handelsvereniging v/h R. Baarsma		B.Z.	

Tabel 3: Bestellingen bij toeleveranciers (FT betekent Tijmstra, 1996, p. 845).

Naam leverancier	Plaats	Product	Datum	Bron
G. Prince & Zonen	Gouda	Groninger turf; klei (pijpaarde, schrale, vette, grauwe en rode)	9/11/09; 20/4/1914; 30/6/14; 5/8/14; 15/8/14	
Maatschappij van de Griendt's Land exploitatie	Griendtsveen	10.350 kg. turfbriketten	1914	FT
Electrische Boek- en Handelsdrukkerij Joh. Mulder	Gouda	10.000 etiketten lichtbeelden	1914	FT
Dr. Hein Traun & Söhne	Hamburg - Harburg	45 gros stelen van kunststof	22/5/14	
Stoomtimmer-, Houtwol- en Houtwolkoordfabrieken	Breda	Houtwol	24/9/14	
Dijkerman & Buyzerd				
Tambacher Metallwaren -Fabrik	Tambach (Gotha)	141 gros busjes met stempel	20/11/14	
NV Jonker & ZN.	Gouda	100 kg en 200 kg Brenchcokes	4/5/34; 23/5/34	FT
Cartonnagefabriek 'De Rubicon'	Rotterdam	250 stuks kartonnen dozen	1934	FT
NV W. Mol	Breda	10 balen à 50 kg houtwol	1943	FT
NV Zaadhofs	Winschoten	Etalagedozen	5/12/35; 28/10/35; 20/11/35	
Cartonnagefabriek				
NV Goedewaagen	Gouda	10 dozijn leespijp mondstukken	11/7/35	
NV Erkelen Cook & Marcus	Rotterdam	pijpenroeren	1/4/40	
Cartonnagefabriek L. v.d. Horst	Den Haag	2000 etalage-dozen en verpakkingsmateriaal pijpen	1940	FT

Tabel 4: Vergelijking van de prijzen van enige pijpen uit de catalogus van ca. 1917 in de prijscourant die geldig was van 2 april 1917 tot 5 juli 1918 en de prijscourant die inging op 1 december 1919. Pijpen zonder lichtbeeld. Prijzen per dozijn.

	2/4/1917 – 5/7/1917	Vanaf 1-12-1919
Tabakspijpen met gummimondstuk	3,10	4,40
Losse koppen	1,20	2,20
Sigarenpijpjes recht model met zwart mondstuk	1,90	3,20
Tip-Top doorrokers met zwart mondstuk	1,95	2,40
Plateelpijpen	3,30	4,40

Tabel 5: loonlijst van het personeel van 27-10-1947.

Niet genoemd in deze lijst: directie en bedrijfsleider.

1. Magazijn – 2 volwassenen (vrouwen)	2
2. Emballeurs – 2 volwassenen	2
3. Glazuurders – 2 volwassenen + 2 hulpglazuurders van 18 ½ en 14 ½ jaar	4
4. Ovenisten – 3 volwassenen + 1 van 20 ½ jaar + 1 van 21 jaar	5
5. Aardewerkers – 1 volwassene	1
6. Afwerkers – 1 volwassene + 1 van 19 ½ jaar + 3 van 16 ½ jaar + 1 van 21 jaar + 1 van 17 jaar	7
7. Machinaal draaier – 1 volwassene + 1 van 20 ½ jaar + 1 van 15 ½ jaar	3
8. Afwerksters – 1 volwassene + 1 van 20 ½ jaar + 1 van 16 ½ jaar	3
9. Afwerker – 1 van 14 ½ jaar	1
10. Schilders – 6 volwassenen + 1 van 17 ½ jaar + 2 van 16 ½ jaar (w.o. 1 vrouw) + 1 van 15 jaar + 1 van 15 ½ jaar	11
Totaal	39 werknemers

Lonen zijn afhankelijk van leeftijd.

Volwassenen verdienen per week een vast loon (contractloon) met meestal een opslag.

Dan wordt het gemiddeld loon per week voor een volwassene incl. ev. toeslag:

1. Magazijn – 19,54
2. Emballeurs – 41,53
3. Glazuurders – 43,50
4. Ovenisten – 37,33
5. Aardewerkers – 49,25
6. Afwerkers – 41,70
7. Machinaal draaier – 44,52
8. Afwerksters – 25,75
9. Schilders – tussen 50,38 en 57,00 afhankelijk van hun kunde.

Zijn ze **niet volwassen** dan geldt ze hoe jonger ze zijn hoe minder ze verdienen.

Duidelijk is te zien dat de schilders de meest verdienenden zijn en het meeste aanzien hadden. Zij mochten door de voordeur naar binnen, hun loon werd gebracht.

De anderen moesten door de zijdeur naar binnen en in de rij staan om hun wekelijks loonzakje te ontvangen.

Noten:

1. Zie bijvoorbeeld de publicaties van Joop Nobel, Ron Tasman en Fred Tijnstra.
2. Zie ook onderstaand genealogisch schema van een deel van de Van der Want-familie. Met dank aan Ron Tasman.
3. Nobel, 2012, p. 12, noot 2.
4. Nobel, 2012, p. 12: Georges Antoine Alexis Barras werd op 6 december 1858 geboren in Oostende. Zijn vader was Celestin Joseph Barras (handelsreiziger) en zijn moeder was Silvie Rosalie Meyers (marchande de modes). In 1910 kreeg Antoine Barras de Nederlandse nationaliteit. Barras woonde toen in de Oude Molstraat 9 in Den Haag en gaf als beroep op kunstlaker en réparateur.
5. Tijnstra, 1996, p. 835: Gerrit Frederik bleef tot 1907 ook firmant van P. J. van der Want.
6. Uit: Tasman, 2007, p. 520. De naam Neerlandia is later (1914) gebruikt door de oprichters van de firma Zenith als opvolger van de firma P. J. van der Want, voordat de naam Zenith in gebruik was. Mogelijk hebben Van der Want en Barras deze naam niet verder gebruikt op verzoek van Otto Adrianus. Zie ook van der Lingen, 2018, p. 130-135.
7. Tijnstra, 1996, p. 837; Nobel 2012, p. 16. Afbeelding 4.
8. Stam, 2015, p. 96.
9. Tasman, 2007, p. 518.
10. Stam, 2020, p. 77.
11. Nobel, 2012, p. 15. Hij werkte bij J. Brouwers Lakenfabrieken.
12. Nobel, 2012, p. 15.
13. Handgeschreven notitie G. Barras. Zie Nobel, 2012, p. 15.
14. Stam, 2020, p. 108.
15. Zie het artikel in dit jaarboek 'Tussen hoop en vrees', Stam, 2021, p. 151 en p. 157.
16. Nobel, 2012, p. 17,18.
17. De Tijd, 1-11-1917.
18. Nobel, 2012, p. 16.
19. Voor een beschrijving van het productieproces van de gietpijpen en van het gebruik van de oven zie Tijnstra, 1996, p. 841-843.
20. Van Vliet, 1990.
21. Tijnstra, 1996, p. 838.
22. Algemeen Handelsblad 24-06-1925.
23. Stam, 2020, p. 111-113.
24. Van Vliet, 1990.
25. Tijnstra, 1996, p. 835; Van Vliet, 90.
26. Van Vliet, 1990: Dit waren A. v. Vliet, fabriek chef, J. v. d. Sloot, draaier en G. Hoonhout, glazuurder.
27. Cammel, 1994, p. 50; Van Vliet 90.
28. Copieboek pijpen van Hollandia van 11 juli 1919 tot 30 juli 1921. Archief auteur.
29. Stam, 2020, p. 85 en 150.
30. Stam, 2020, p. 103. Deze onrust hing samen met de uitbreiding van de vakantie tot een hele week en de daarbij horende aanpassing van de lonen per 1 december 2019 en met de hoge inflatie.
31. Stam, 2020, p. 85 grafiek 3, pagina 93. De extreme prijsverhogingen in de pijpenindustrie, in vergelijking met andere takken van industrie, werden veroorzaakt doordat in de pijpenindustrie geen mechanisatie mogelijk was in een tijd van fors stijgende lonen.
32. Stam, 2020, p. 150, 152.
33. Tijnstra, 1997, p. 872. De vergelijking met de veel lagere voorraad op de balans van 1928 duidt dan ook niet op een teruglopende productie in 1928.
34. Op www.tabakspijp.nl staat een catalogus van Vasterman uit 1928/29, helaas zonder Hollandia pijpen.
35. In tabel 2 zijn de afnemers over de periode 1919-1921 opgenomen. In de laatste kolom zijn de keren genoteerd dat een afnemer voor meer dan 200 gulden per keer afnam. Hieruit is goed te zien wat de grootste afnemers waren.
36. Een catalogus uit 1929-1930 van Vasterman staat op de website van de PKN www.tabakspijp.nl.
37. Nobel, 2012, p. 17; Van der Lingen, 2017, p. 201.
38. Pijpen Copieboek 11 juli 1919-30 juli 1921, Van der Want en Barras. Collectie auteur. Van der Lingen 2017, p. 207-208.
39. Nobel, 2012, p. 17.
40. Tot 1914 was er alleen een grotere kwalitatief hoogwaardige productie van gegoten pijpen in Gouda bij Hollandia en Ivora. De productie bij Goedewaagen was te gering en kende te veel moeilijkheden.
41. Nobel, 2012, p. 17.
42. Van der Lingen, 2018, p. 142.
43. Van der Lingen, 2018, p. 103 e.v.
44. Van der Lingen, 2018, p. 124-125.
45. Van der Lingen, 2018, p. 156.
46. Van der Lingen, 2017, p. 207, 208.
47. Tijnstra, 1911, p. 2443.
48. Pijpen Copieboek 11 juli 1919 – 30 juli 1921: p. 163.
49. Van der Lingen, 2018, p. 113 en 122 geeft aan dat deze nummers overeenkwamen.
50. Walraven, 2014, p. 74-75.
51. Van der Lingen, 2017, p. 208-210.
52. Van der Lingen, 2008, p. 103.
53. De verzendingsregistratie met de kistnummers is door Fred Tijnstra uitgezocht. Daarvoor veel dank.
54. Deze catalogus is, gelet op de afbeeldingen van pijpen met de gezichten van Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik, van na de verloving van Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin op 16 oktober 1900. Het huwelijk vond plaats in februari 1901. Het is dus aannemelijk dat deze catalogus nog voor het huwelijk gemaakt is. Collectie auteur.
55. Nobel, 2012, p. 14.
56. Zie www.tabakspijp.nl.
57. Tijnstra, 1986, 13-23; Stam, 2015, p. 89-101.
58. Deze staan niet in de Bordollo catalogus, wat niet wil zeggen dat deze pijpen niet toch bij Bordollo gemaakt zouden kunnen zijn.
59. Stam, 2015, p. 90.
60. Oostveen en Stam, 2019, p. 93-99.
61. Van der Lingen, 2011, p. 60.
62. Van der Lingen, 2011, p. 60; Stam, 2015, p. 96.
63. Stam, 2015, p. 100, 101.
64. Zie ook Stam, 2020, p. 73.
65. Stam, 2020, p. 108.
66. Tijnstra, 1997, p. 868.
67. Van Vliet, 1990.
68. Brief van 13 december 1919.
69. Tijnstra, 1997, p. 868.
70. Tijnstra 1997, p. 893 geeft een opsomming van de verschillende soorten transfers die werden gebruikt.
71. In de prijscourant die tot 5 juli 1918 gebruikt is stonden deze pijpen niet. In de prijscourant van 1 december 1919 werden de Bruno pijpen als nieuw product aanbevolen.
72. Zie Pijpen Copieboek, waar deze pijpen op meerdere rekeningen worden vermeld. Helaas is geen voorbeeld bekend.
73. Zie Tijnstra, 1985, p. 68-72. Er waren 12 verschillende voorstellingen. In zijn artikel laat hij zien dat van zes van de voorstellingen bekend is waar deze getekend zijn.
74. Stam, 2019, p. 16-20.
75. Zie Stam, 2020, p. 110.
76. Nobel, 2012, p. 48. Hollandia presenteerde twee pijpen naar aanleiding van deze gebeurtenis: De ene met het opschrift December 1933 en de andere daarna met Goed gedaan Pelikaan.
77. Tijnstra, Wysocki, 1998, p. 1046.
78. Osendarp trad in 1941 toe tot de NSB. In 1944 kwam hij bij het beruchte Commando Leemhuis in Den Haag. Daar was hij betrokken bij de arrestatie van tientallen verzetsmensen. Na de bevrijding werd Osendarp gearresteerd en veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf. Bron: Wikipedia.
79. Stam, 2019, 27-34.
80. Zie het artikel in dit jaarboek 'Tussen hoop en vrees', Stam, 2021, p. 153.
81. Er zijn uit verschillende jaren prijslijsten bekend, maar omdat deze niet gedateerd zijn is hier helaas niet veel informatie uit te halen. Zie www.tabakspijp.nl.

82. Twee reclamekaarten staan in Stam, 2021, afb. 6 en 8. Zie ook Tijmstra, 1997, p. 869.
83. Tijmstra, 1997, p. 870-871.
84. Stam, 2020, p. 72,74.
85. Nobel, 2012, p. 16.
86. Nobel, 2012, p. 17.
87. Tijmstra, 1996, p. 840. Hier is een loonzakje afgebeeld.
88. Tasman, 2007, p. 519.
89. Tijmstra, 1996, p. 845.
90. Vriendelijk ter beschikking gesteld door Fred Tijmstra.

Andere bronnen:

- Archiefgegevens als vermeld. Dit archief is inmiddels overgedragen aan het Streekarchief Midden-Holland te Gouda.
- Aantekeningen van het gesprek van Fred Tijmstra met A. van Vliet, voormalig bedrijfsleider bij Regina in de jaren negentig. Hieraan wordt in de tekst gerefereerd als: Van Vliet, 1990.

Literatuur:

- Cammel, H., 1994. *Kunstaardewerf fabriek Regina*. 's-Hertogenbosch.
- Engelen, J., 1989. Pijpenhandel tussen concurrerende pijpenfabrieken. *PKN* 12(47), p. 150-155.
- Haan, R. de, 2012. Nederland Neutraal. Mobilisatie 1914-1915. *PKN* 34(136), p. 2494-2497.
- Kleijweg, A., 2011. Gered van de vuilcontainer. *PKN* 33(131), p. 2336-2341.
- Lingen, B. van der, 2011. Erka en Neerlandia, Pijpen- en plateelfabricage als nevenactiviteit van grossiers in rookartikelen. *Jaarboek Nederlandse Tabakshistorie* 2011, p.53-66.
- Lingen, B. van der, 2017. De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden in Amsterdam. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2017, p.201-218.
- Lingen, B. van der, 2018. Doorrokers en plateel. C. de Rijk & zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2017, p.101-164.
- Nobel, J., 2012. *Kunstaardewerf fabriek Regina*. Gouda.
- Oostveen, J. van en R.D. Stam, 2019. Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2019, p. 93-99.
- Stam, R. D. en P. Jung, 2011. The conflict between Goedewaagen and Danco regarding double-walled patented pipes. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 4, p. 113-118.
- Stam, R. D., 2015. The export of clay pipes to the Netherlands from the German firms Gebrüder Bordollo and Jacobi, Adler & Co. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 8, p. 89-101.
- Stam, R. D., 2019. Een handbeschilderde pijp met het Huis met de Drie Haringen in Deventer. *PKN* 41(157), p. 16-20.
- Stam, R. D., 2019. Stroomlijn zijn de benen van mijn tante. *PKN* 41(158), p. 27-34.
- Stam, R. D., 2020. De ontwikkeling van de Goudse pijpenindustrie in de 20e eeuw, in economisch perspectief. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2020, p. 69-167.
- Stam, R. D., 2021. Tussen hoop en vrees. Pijpen van Hollandia voor de vluchtelingen uit België in de Eerste Wereldoorlog. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2021, p. 149-159.
- Tasman, R., 2007. *The Gouda Pottery Book. Plateelmakers in Holland*. Rotterdam. Part II, p. 517-567.
- Tijmstra, F., 1985. De watersnood van 1916 op pijpen afgebeeld. *PKN* 8(32), p. 68-72.
- Tijmstra, F., 1986. Bordollo-pijpen uit Grünstadt. *PKN* 9(33), p. 13-23.
- Tijmstra, F., 1996, 1997. 'Hollandia pijpen I, II en III'. *PKN* 19(74), 835-846, *PKN* 19(75), p. 866-872, *PKN* 19(76), p. 893-896.
- Tijmstra, F. en E. Wysocki, 1998. Luchtige pijpenpraat IV. *PKN*, 21 (82).
- Tijmstra, F., 2011. Doorroker "De Jantjes". *PKN* 34 (143).
- Walraven, B., 2014. Plateelpijp Koningin Wilhelmina 1923. *PKN* 36 (142), p.74-75.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

www.tabakspijp.nl

